

Verkeersslachtoffers

In de afgelopen periode van beperkingen op het autoverkeer kwamen de vertegenwoordigers van de belangenverenigingen van het horeca- en automobielwezen voor de dag met krasse verliescijfers, die zouden zijn werkstelligd door het verminderde verkeer. Eén categorie is in die periode niet aan het woord geweest. Dat is dan ook niet zo verwonderlijk omdat ze als aanwijsbare groep nooit heeft bestaan. Ik doel hierbij op de verkeersslachtoffers die door de beperkende maatregelen niet zijn gevallen. In het eerste kwartaal van 1974 bestond deze categorie van onbekende gelukkigen volgens het CBS uit ruim 1.100 personen.

Een aantal hiervan komt waarschijnlijk op het conto van het zachte weer e.d., de meerderheid op rekening van de autoloze zondag in januari en de benzedistributie tussen 12 januari en 3 februari. In maart was het aantal verkeersslachtoffers (doden en gewonden) in vergelijking tot februari al weer aanmerkelijk gestegen: 5.175 tegen 4.325, een toename met 19,7%.

Het bovenstaande gegeven moet economen welhaast in een onweerstaanbare verleiding brengen om de verliezen van het bedrijfsleven te gaan vergelijken met de „winst” op de verkeersslachtoffers. En dan stuit men meteen op een oud probleem: het meten van de kosten van de verkeersongevallen.

Nu zijn er in het verleden al meerdere pogingen ondernomen 1) om die kosten vast te stellen. Eén van de beide „hoofdmethoden” bestaat in principe uit het vergelijken (bij dodelijke ongelukken) van de niet-geproduceerde „goederen” door het slachtoffer met diens nagelaten consumptie. De totale kosten per ongeval worden dan gevormd door de contante waarde te berekenen van productie minus consumptie. Een even wreed als bizar gevolg van deze methode is dat de maatschappij er — economisch — bij is gebaat als er veel bejaarden in het verkeer omkomen. Een aanverwante methode stelt de consumptieschade op nul door niet alleen de nabestaanden maar ook de slachtoffers tot de samenleving te rekenen, maar ethisch gezien blijft het een onverteerbare zaak. Een groot nadeel verbonden aan deze berekeningen is verder dat geen rekening wordt gehouden met een belangrijke kostencomponent: de immateriële schade.

De andere „hoofdmethode” die wel immateriële schade-

elementen bevat, bestaat in principe uit het optellen van alle schade-uitkeringen, gedaan door de verzekeringsmaatschappijen. Omdat die uitkeringen ook smartgeld kunnen bevatten, zijn hier immateriële elementen binnengeslopen. Dat neemt niet weg dat ook deze methode grote beperkingen kent: de uitkeringen van de maatschappijen zullen niet gelijk zijn aan de schade voor de gemeenschap. Verder moet nog ten aanzien van het smartgeld worden bedacht dat juristen kampen met dezelfde waarderingsproblemen als economen en dat immateriële schade veroorzaakt aan anderen dan het slachtoffer (bijv. diens weduwe) juridisch niet verhaalbaar is en dus niet tot uitdrukking komt.

De conclusie moet zijn dat de resultaten van de onderzoeken niet bevredigend zijn als maatstaf voor de totale schade en het menselijk leed dat door de ongevallen wordt teweeggebracht. Ethisch gezien echter is het, los van de „harde” cijfers, duidelijk genoeg dat de ellende meer dan tot nu toe dient te worden bestreden. En daarmee komt men bij het punt van de verkeersveiligheid.

Nu is het in het licht van de metingsproblemen moeilijk om een uitspraak te doen op basis van kosten-batenanalyse over maatregelen ter bevordering van de verkeersveiligheid. Dat neemt echter niet weg dat er met gemak een reeks van maatregelen kan worden bedacht die relatief weinig behoeven te kosten en die veel kunnen gaan opbrengen. Men denke hierbij aan de maximumsnelheden, het verplicht stellen van het dragen van veiligheidsgordels e.d. Welke rem op het invoeren van vaak voor de hand liggende maatregelen staat, is niet altijd geheel duidelijk, maar de sleutelwoorden lijken belangengroeperingen, buitenland en publieke opinie te zijn. Als bij de beïnvloeding van deze laatste, centrale factor intensieve voorlichting niet helpt dan blijft er maar één remedie over: wie niet horen wil moet maar voelen. Maar dat is dan wel een erg bittere methode.

W. F.

1) Zie bijv. L. H. Klaassen, *Berekeningen behorende bij de Nota Verkeersveiligheid. De schade voor de gemeenschap veroorzaakt door verkeersongevallen op de openbare weg in 1962* en A. F. de Vos, *Raming van de individuele verkeersschade in Nederland*, 1971.

Inhoud

<i>Drs. W. D. Franckena:</i> Verkeersslachtoffers	565
Column Inflatiebestrijding, door Prof. Dr. F. Rogiers	567
<i>Drs. P. G. Dekker:</i> Gas geven	568
In memoriam Prof. Dr. H. J. Frietema	569
<i>Prof. Dr. Th. A. Stevers:</i> Vijfde rapport studiegroep „Begrotingsruimte”	571
<i>Prof. Dr. W. J. van de Woestijne:</i> Inflatiebestrijding en groothandel	575
Ingezonden Rendement van onroerend goed, door Ir. P. Gerbranda, met een naschrift van Jhr. Ir. L. H. op ten Noort	578
Toets op taak Golfbewegingen in het aanbod van collectieve goederen, door Drs. J. M. Bronneman	579
Boekennieuws A. C. M. Jansen en M. de Smidt: Industrie en ruimte; de industriële ontwikkeling van Nederland in een veranderend sociaal ruimtelijk bestel, door Drs. W. T. M. Molle	581
Drs. G. E. Engberts: Woningmarkt- en woningbehoefte-onderzoek; de wederzijdse relatie tussen beleid en onderzoek, door Drs. H. ten Hoeve	583

Onderzoek

is nodig. Het NEI heeft zich daarop sinds 1929 gericht. Naast het pure onderzoekwerk houdt het zich bezig met het uitvoeren van opdrachten van overheden en bedrijfsleven in binnen- en buitenland. Het heeft thans ervaring op vele gebieden, in een spreiding over 50 landen. Er heeft in die periode een specialisatie plaatsgevonden, maar door de samenwerking in teams van economen, econometristen, wiskundigen, sociologen, sociaal-geografen, stedenbouwkundig ingenieurs en civiel-ingenieurs wordt een brede aanpak van de problemen gewaarborgd.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 83,20 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 52 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam,
tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Inflatie- bestrijding

Zolang de prijsstijging de 5% per jaar niet overschreed, was men niet geneigd het woord inflatie te gebruiken, deze term overlatend aan uiteenzettingen in economische leerboeken of aan de beschrijving van enkele uitzonderlijke gebeurtenissen in de economische geschiedenis. Men had het over een inflatoire tendens of neiging, waaraan zelfs heel vaak de bedenking werd gekoppeld: men zal moeten leren leven met een zekere graad van inflatoire spanning. Zodra evenwel dit percentage werd overschreden, begon men de wenkbrauwen te fronsen en nu cijfers van 10% en meer worden gehaald, spreekt men resoluut met onrust over de inflatie, haar implicaties, gevaren en gevolgen.

Sinds enkele maanden wordt België getroffen door ongewoon hoge prijsstijgingen, waarbij men geenszins vaststelt dat er een vertraging komt of te verwachten zou zijn. Het betreft hier een fenomeen dat vanzelfsprekend niet beperkt blijft tot ons land, maar dat zich intengende voordoet in alle landen van de Westerse wereld. In 1973 bekleedde België nog een behoorlijke plaats in de rij der landen, maar die benijdenswaardige positie schijnt niet gehandhaafd te worden.

Landen	Prijsstijgingen in %	
	1973	4 maanden 1974
België	7,3	5,2
Duitsland	7,8	2,4
Nederland	8,2	4,6
Frankrijk	8,5	5,9
Ver. Staten	8,8	4,0
Ver. Koninkrijk	10,6	8,1
Italië	12,5	7,8

Deze inflatie wordt o.m. veroorzaakt door een te grote liquiditeitscheping en de onduidelijkheid van het internationale muntstelsel, door de internationale prijsstijgingen van de grondstoffen (hoewel daar een lichte kentering optreedt) in het algemeen en van de aardolie in het bijzonder. Een klein land als België — en zelfs de andere Europese landen — kan daar weinig of geen tegenmaatregelen voor bedenken. Wat dit internationaal luik betreft, kan België niets anders doen dan sterk aandringen op een globale Europese aanpak. Gevreesd kan worden dat deze „E(uropese)

E(ensgezindheid) G(ezocht)” misschien op zich zal laten wachten.

Verder wordt de inflatie ook nog veroorzaakt door binnenlandse elementen, waartegen wél ten strijde kan worden getrokken. Dit ligt alleszins in de uitdrukkelijke mogelijkheid van de regering, die trouwens een anti-inflatieplan heeft uitgewerkt: „als prioritair objectief een coherente en dynamische politiek voeren ten einde de koopkracht van onze bevolking te handhaven”.

Dit anti-inflatieplan heeft een kans van slagen, indien bij de uitvoering ervan niet wordt gearzeld, omdat het over belangrijke troeven beschikt: a) het komt tegemoet aan de bekommernissen van allen; b) het komt op een ogenblik, waarop enkele internationaal sterk kostenverhogende factoren verzwakken of verdwijnen; c) het loopt parallel met maatregelen getroffen in andere Europese landen; d) het gaat de binnenlandse inflatiekrachten van alle kanten te lijf, daar waar tot nog toe de Nationale Bank praktisch alleen stond en de inflatiestrijd had aangepakt langs het monetaire beleid.

Uitgaande van de bedenking dat de consumptieve vraag van overheid en gezinnen als binnenlandse inflatiekrachten werken, worden drie fronten geopend:

- bestedings- en kredietbeperking;
- budgettaire acties en
- prijzenbeleid.

Op het vlak van de *bestedings- en kredietpolitiek* wordt in overweging genomen over te gaan tot een versterking van de inperking van het krediet met een herziening van de groeicoëfficiënt van de uitstaande kredieten en behoud van de strenge sancties bij overschrijding; verder verlaging van de plafonds voor herdiscontering en visa van handelseffecten. Wat de verkopen en leningen op afbetaling betreft: verhoging van de voorschotten en inkorting van de terugbetalingstermijnen. Vermits verschillende symptomen aangeven dat de bouwactiviteit in spanningen verkeert, algemene en tijdelijke beperking voor nieuwe hypothe-

caire kredieten, verlaging van de minimumpercentages t.a.v. waarde der onroerende goederen voor hypotheeken. Bevordering van het sparen door verhoging van het belastingvrije gedeelte der inkomens op spaarboekjes van B.fr. 10.000 tot B.fr. 15.000 en invoering van een fiscale vrijstelling voor inkomens uit andere vastrentende roerende spaarvormen.

Op het vlak van de *budgettaire acties* geldt als doelstelling: het beroep op de monetaire financiering vermijden en beperking van de toeneming van de uitgaven voor 1974 en 1975 tot de stijging van het bruto nationale produkt door eventuele herzieningen van wettelijke bepalingen, beperking van recrutering van overheids personeel, uiterst selectieve toepassing van de subsidiëring in het raam van de expansiewetgeving (logisch vermits de intenties der bedrijven wijzen op een toeneming der investeringen met 40%). Ook inzake overheidsinvesteringen wordt een ernstige beperking overwogen.

Van de *prijzenpolitiek* moeten geen wonderen verwacht worden, omdat de prijzen toch in grote mate de weerspiegeling zijn van de kostenstijgingen en bijgevolg daarop ingewerkt zou dienen te worden. Toch zijn er nieuwe klanken, vermits de regering meent dat het prijzenbeleid moet gesteund zijn op een toezicht van de kostenfactoren en op overleg. De volgende elementen zullen bij prijsstijgingsaanvragen gelden: a) systematische weigering wanneer: 1. winsten/of distributiemarges overdreven zijn; 2. kortingen op catalogusprijzen worden toegestaan; 3. de kostenstijging een gevolg is van invoering van verloren verpakking; 4. buitensporige publiciteit; b) streng onderzoek voor: 1. produkten waarvoor geen voldoende concurrentie bestaat; 2. produkten waarvoor invoer nodig is; c) zoveel mogelijk behoud van absolute winstmarges; d) onderzoek van uitbreiding van het aangiftesysteem tot diensten; e) speciale aandacht voor nieuwe produkten om te voorkomen dat artificiële „nieuwe” produkten op de markt komen ten einde de reglementering te omzeilen.

Het plan wil niet enkel de inflatie te lijf gaan, maar er worden ook maatregelen voorzien om de gevolgen van de bestaande inflatie te milderer voor de bescheiden en middelgrote inkomens door het welvaartsvast maken van bepaalde sociale uitkeringen en aanpassing van belastingschalen.

Tenslotte wordt ook een algemene oproep tot matiging gedaan. Maar zal deze worden gehoord?

Gas geven

DRS. P. G. DEKKER*

Een verhoging van de prijzen voor het aardgas zou aanzienlijke winst opleveren. De extra opbrengsten die voortvloeien uit aanpassing van de aardgasprijzen aan de olieprijs, behoren volledig naar de staat te gaan. Het gaat hierbij om een hoeveelheid van naar schatting ca. 4.000 mrd. m³ aardgas, hetgeen neerkomt op een reserve voor nog 40 jaar. De totale winst uit aardgas kan voor de jaren 1971 t/m 1973 worden geschat op resp. f. 700 mln., f. 890 mln. en f. 1.050 mln. Van deze bedragen kwam ca. 74% ten goede aan de gemeenschap, ca. 13% aan Shell en eveneens 13% aan Exxon. Een verhoging van de aardgasprijzen met ca. 10 cent per m³ t.o.v. de prijzen in 1973 zou te verdedigen zijn. Bij volledige doorberekening zouden de variabele stookkosten voor de grote particuliere verbruikers dan ongeveer verdubbelen. De jaarlijkse nettowinst zou, bij een verbruik van 70 mrd. m³ aardgas per jaar, stijgen met f. 7 mrd. en met f. 10 mrd. bij een verbruik van 100 mrd. m³ (dat binnen afzienbare tijd te verwachten is). Alvorens tot prijsverhoging te besluiten, is het echter gewensd een andere regeling voor de royalties te treffen. Dit zou kunnen in de vorm van een specifieke belasting per m³ geleverd gas. Er is namelijk geen reden ook Shell en Exxon extra winst te laten maken op grond van een noodzakelijke overheidsmaatregel. Het is voorts gewensd de extra lasten voor de binnenlandse particuliere verbruikers volledig te compenseren en ten behoeve van een aantal bedrijven tijdelijke steunmaatregelen in te voeren.

Ons aardgas is meer waard geworden. Voor Nederland zou het aantrekkelijk kunnen zijn alleen voor het buitenland de prijs te verhogen. In de gemeenschappelijke markt is een dergelijke prijsdiscriminatie echter niet toegestaan. Wel kunnen binnenlandse verbruikers bij een algemene prijsverhoging compensatie krijgen, bijv. in de fiscale sfeer.

De wenselijke en te verwachten prijsstijgingen van aardgas zullen zeer grote extra winsten opleveren. De vraag is nu of de staat genoeg moet nemen met driekwart van deze extra winsten. De meerderheid van de SER heeft op 19 april jl. (NRC-Handelsblad van 20 april 1974) haar mening gegeven over deze vraag. De extra opbrengsten die voortvloeien uit aanpassing van de aardgasprijzen aan de olieprijs horen volledig naar de staat te gaan, vond zij. De werkgeversleden en enige kroonleden waren het daar niet mee eens. Zij meenden dat de consequenties eerst verder moesten worden bestudeerd.

Toch hoeft men geen socialist te zijn om achter de uitspraak van de SER-meerderheid te staan. Onze delfstoffen beschouwen we als gemeenschapseigendom. Een plotselinge waardeverhoging hiervan hoort naar de eigenaar toe te gaan en niet naar de maatschappijen die voor de winning en voor het transport naar de verbruikers zorgen.

Enige cijfers kunnen duidelijk maken om welke hoeveelheden het gaat en welke bedragen met de te nemen besluiten gemoeid zijn. Daarbij is enige kennis nodig van de verhoudingen tussen de betrokken partijen.

Reserves en verbruik

Op 1 januari 1973 was de bewezen reserve aan aardgas onder Nederland volgens de Rijks Geologische Dienst 1.970 mrd. m³ (bij 1 atm. druk). Daarvan zat het leeuwedeel on-

der de provincie Groningen: 1.850 mrd. m³. Verder was in het continentaal plat 75 mrd. m³ aangetoond. In totaal was er dus een bewezen reserve van 2.045 mrd. m³ in Nederlands gebied. De winning van Nederlands aardgas lag in 1973 op een niveau van ca. 70 mrd. m³ per jaar. Hiervan werd ongeveer de helft geëxporteerd. Op dit verbruiksniveau zou er dus nog een reserve zijn voor ongeveer 30 jaar.

Ondertussen is het verbruik al weer verder gestegen. Daar staat tegenover dat ook de feitelijke reserves groter zijn dan de zojuist genoemde bewezen reserves. De schattingen van die feitelijke reserves lopen uiteen. De hoogste schattingen van de gezamenlijke Nederlandse reserves lijken nu iets boven de 2.500 mrd. m³ uit te komen¹⁾. Laten we nog optimistischer zijn en veronderstellen dat de feitelijke reserves in de toekomst twee keer zo groot zullen zijn als de huidige bewezen reserves. We komen dan tot een schatting van ca. 4.000 mrd. m³ aardgas in Nederlands gebied. Bij

* De schrijver is medewerker bij de Vakgroep voor Toegepast Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit te Groningen. Hij is dank verschuldigd aan de heren A. J. Gritter en L. Mesman voor het verzamelen van literatuur en gegevens.

1) P. R. Odell, Het Nederlandse aardgastekort; onbeantwoorde vragen en een alternatieve hypothese, *ESB*, no. 2900, 16 mei 1973, blz. 422-425, m.n. blz. 422. Odell toont wel een onbegrensd optimisme als hij stelt dat „de hypothese dat de aangetoonde aardgasvoorraden in een bepaalde regio een functie zijn van de vraag naar aardgas in de regio, is bevestigd”. Voor geïndustrialiseerde landen is dit een bijzonder aantrekkelijke hypothese. Als aardgas overal aanwezig zou zijn en bovendien nog in onbegrensd hoeveelheden, dan zou de hypothese stellig juist zijn. Het is aardig om dezelfde hypothese, mutatis mutandis, eens op aardolie toe te passen, een verwante grondstof met soortgelijke problemen. Echter, 60% van de bewezen reserves is rond de Perzische Golf gesitueerd

In memoriam

Prof. Dr. H. J. Frietema

Prof. Dr. H. J. Frietema is 22 juni overleden. Voor de duizenden, die hij, tussen het midden van de jaren dertig en de jaren zestig, op vergaderingen, congressen, ontmoetingsavonden, heeft toegesproken en gesproken, was hij vooral de drager van de coöperatieve gedachte. Hij was de directeur van de Nationale Coöperatieve Raad van 1938 tot 1967. Daar lag zijn hoofdfunctie, maar hij heeft daarnaast nog zoveel gedaan. Hij was lid van de Sociaal-Economische Raad, buitengewoon hoogleraar in de agrarische economie in Rotterdam. Hij was ook van 1950 tot 1972 curator van het Nederlands Economisch Instituut en een regelmatig en graag geziene medewerker van Economisch Statistische Berichten.

Een man van belang met vele begaafdheden. Wat Frietema echter uniek maakte was zijn persoonlijkheid. Hoffelijk en menselijk in de omgang, strijdvaardig, pas strijdlustig als hij onzuiverheid meende op te merken.

Lang, kaarsrecht, ook in latere jaren toen hij vele lichamelijke belemmeringen ondervond; even recht van denken als recht van leden. Als hij het woord nam, zorgvuldig sprekende met een altijd behouden Friese klank, kwam er steeds een oordeel ter zake en wat hij van de zaak dacht was dan duidelijk. Dat verwachtte hij ook van een ander; talloze malen moet hij mensen die gedacht hadden ook maar eens iets te zeggen, een maatstaf hebben voorgehouden die hen tot nadenken bracht. Zo was het ook als hij schreef, een sober en in de latere jaren somber idealist.

Veel voldoening en veel leed zijn zijn deel geweest. Hij heeft het alles met standvastigheid aanvaard, zijn leven was een voorbeeld.

Redactie ESB

een terughoudende schatting van de verbruiksgroei tot 100 mrd. m³ per jaar komen we dan tot een reserve voor nog 40 jaar. Dat blijft een betrekkelijk korte periode. Er is dus alle reden om zuinig te zijn op ons gas.

Wie krijgt wat?

Het Groningse aardgasveld wordt geëxploiteerd door een maatschap waarin de staat via DSM de helft der bestuurszetels bezet en Shell en Exxon (Esso) de andere helft voor hun rekening nemen. Deze maatschap laat de winningswerkzaamheden verrichten door de NAM (Shell en Exxon) en levert gas aan de Gasunie. De Gasunie, op haar beurt, levert het gas aan distributiebedrijven, industrie en buitenland.

De maatschap keert 10% van de winst uit aan de staat in de vorm van royalties. Via DSM als aandeelhouder krijgt de gemeenschap nog eens 40% van de winst, terwijl voordien reeds ca. 48% van de winst in de vorm van vennootschapsbelasting aan de staat is afgedragen. In totaal valt dus bijna driekwart van de winst direct of indirect aan de Nederlandse staat toe. De overige winst komt terecht bij Shell en Exxon. Deze maatschappijen krijgen elk — na aftrek van de vennootschapsbelasting — ca. 13% van de winst. Bij de Gasunie zijn de verhoudingen net zo. Ook hier krijgt de staat ca. 48% van de winst in de vorm van vennootschapsbelasting, vervolgens — nu als aandeelhouder — nog eens 10% en via DSM 40% van de overgebleven winst.

Voor de aardgaswinning op het continentale plat geldt een andere regeling. Hier wordt de royalty berekend volgens een „sliding scale”. De hoogte van de royalty loopt van 0% voor de eerste 100 mln. m³ per concessie per jaar tot maximaal 16% van de netto winst bij een winning van meer dan 5 mrd. m³ per jaar. De royalties worden gehalveerd bij staatsdeelneming. Bij Placid is de staat geen deelnemer, bij de Noordwinningsgroep is er een overheidsdeelneming van 40%, eveneens via DSM. De staat heeft zich dus vrijwel steeds verzekerd van een uitermate groot deel der winsten. Bovendien is er gezorgd voor een aanmerkelijke invloed op de beleidsbepaling van de produktie maatschappijen.

De winsten van de verschillende deelnemers worden niet gepubliceerd. We kunnen er echter een vrij betrouwbare schatting van maken aan de hand van de in de *Miljoenennota's* begrote staatsinkomsten uit royalties en de staatsinkomsten uit de Gasunie. Beide vormen 10% van de respectieve winst. Samen vormen ze dus 10% van de totale winst die op de winning van en de groothandel in aardgas wordt gemaakt. Aan de hand van deze gegevens kunnen de totale winst en de winst der verschillende partijen globaal worden berekend (zie tabel 1). Uit deze tabel blijkt een aanzienlijke winststijging. Deze houdt uiteraard verband met de gestegen gasverkopen. Aangezien we de geïnvesteerde bedragen niet kennen, is het niet mogelijk een oordeel over de hoogte van de winst uit te spreken. Wel weten we dat zowel de reserves als de produktie van het Groningse veld groter zijn dan aanvankelijk is verwacht. Veronderstellen we een juiste kostencalculatie op het moment van de concessieverlening, dan mogen we concluderen dat de aanvankelijke rendementsverwachtingen overtroffen moeten zijn door de feitelijke ontwikkeling.

Tabel 1. Geschatte winsten uit aardgas (x f. 1 mln.)

	1971	1972	1973
Totale winst van Maatschap en Gasunie	700	890	1.050
Gemeenschapsaandeel (ca. 74%) (staat en DSM incl. vennootschapsbelasting)	518	659	777
Shell (ca. 13%) (na aftrek van vennootschapsbelasting) ..	91	116	137
Exxon (ca. 13%) (na aftrek van vennootschapsbelasting) .	91	116	137

Bron: *Miljoenennota*, 1972, blz. 88 en 1973, blz. 98.

Prijsverhoging van aardgas?

Elke kubieke meter aardgas die we uitvoeren, moet worden vervangen door aardolie of een andere energiedrager. Uitvoer van aardgas tegen een prijs die lager ligt dan de overeenkomstige aardolieprijs levert dus verlies op. Men kan er hoogstens over twisten welke aardolieprijs als uitgangspunt moet worden genomen: de huidige of de toekomstige. Uit het SER-rapport over de energievoorziening

2) blijkt dat begin 1974 de prijs van ruwe olie \$ 64 per ton was (f.o.b. Perzische Golf). Bij een koers van f.2,55 per dollar is dit f.163 per ton. Uit dezelfde bron blijkt dat de produktiekosten van synthetische olie uit teerzanden, olieeilen en steenkool op respectievelijk \$ 31, \$ 36 en \$ 52 per ton olie-equivalent uitkomen. Het ligt daarom voor de hand aan te nemen dat de prijs van ruwe olie binnen een decennium zal terugzakken op een niveau van bijv. \$ 50 (d.i. f.128) per ton. Gezien de dreigende uitputting der olievoorraden en de grote steenkoolvoorraden is de grens van \$ 50 op langere termijn mogelijk tevens een evenwichtsprijs. Voor het ogenblik hebben we in ieder geval rekening te houden met de huidige olieprijsen.

Op basis van de calorische waarden van aardgas en aardolie kunnen we equivalentieprijzen berekenen. Aangezien 1 m³ Gronings aardgas 8.400 kcal. oplevert, terwijl 1 ton aardolie ca. 1,43 ton S.K.E. (steenkeolequivalent) is, oftewel 1,43 x 7 mln. kcal. = 1,01 mln. kcal. 3), is dus 1 m³ aardgas equivalent aan $\frac{8.400}{10,01 \times 10^6} = 0,000839$

ton aardolie. Uitgaande van verschillende aardolieprijzen kunnen we met dit verhoudingscijfer de overeenkomstige gasprijzen berekenen, zoals weergegeven in tabel 2.

Tabel 2. Gelijkaardige aardolie- en aardgasprijzen

Prijs van aardolie (in gld. per ton)	Prijs van aardgas (in ct. per m ³)
25	2,1
50	4,2
69	5,8 was in 1973 de verkoopprijs van aardgas aan gasdistributiebedrijven
75	6,3
100	8,4
125	10,5
128	10,7 toekomstige evenwichtsprijs voor aardolie?
150	12,6
163	13,7 huidige aardolieprijs f.o.b. Perzische Golf
175	14,7
200	16,8

Gezien de huidige aardolieprijzen zou een verhoging van de aardgasprijs met ca. 10 cent per m³ t.o.v. de prijzen in 1973 te verdedigen zijn. De equivalentieprijzen op het niveau van de mogelijke evenwichtsprijs voor aardolie liggen tenminste 5 cent per m³ hoger dan de prijs van 1973. Bij een prijsverhoging met 10 cent per m³ zullen bij volledige doorberekening de variabele stookkosten voor de grote particuliere verbruikers ongeveer verdubbelen.

Een dergelijke prijsverhoging zal de winsten sterk doen stijgen. Bij een jaarlijks verbruik van 70 mrd. m³ aardgas zou een prijsverhoging van 10 cent per m³ de nettowinst met f.7 mrd. per jaar doen stijgen. Bij een, binnen afzienbare tijd te verwachten, verbruik van 100 mrd. m³ zou de jaarlijkse winst zelfs met f.10 mrd. stijgen alleen al ten gevolge van de genoemde prijsverhoging. In het kader van de huidige regeling van de winstverdeling zouden Shell en Exxon hiervan elk — na aftrek van vennootschapsbelasting — 13% toucheren. Dit betekent voor elk f. 1,3 mrd. extra, ofwel een verelvoudiging van de boven berekende winst in 1973. Aangezien mag worden aangenomen dat de huidige winsten op het aardgas reeds meer dan adequaat zijn, is er geen reden een Nederlandse prijsverhoging zo te laten doorwerken in de winsten van deze maatschappijen. Voor deze prijsverhoging zouden van hen geen extra investeringen of extra risico's worden gevraagd.

Een andere regeling voor royalties gewenst

Tot dusver zijn de royalties gekoppeld aan de gemaakte winsten van de concessionarissen. De sprongwijze prijsverhoging van aardolie leidt tot een navenante waardeverhoging van de Nederlandse gasvoorraden. In ons maatschappelijk bestel ligt het voor de hand dat de gemeenschap

als eigenaar recht heeft op de daaruit voortvloeiende extra baten. Om dit recht volledig te effectueren, zullen verdere prijsverhogingen niet zelfstandig door de maatschap of door de Gasunie dienen te worden ingesteld. Prijsverhogingen zullen moeten volgen op de invoering van een nieuwe royalty, in de vorm van een specifieke belasting per m³ geleverd gas. Daarbij zal waarschijnlijk een overgangsregeling nodig zijn voor die lopende contracten waarin de prijzen niet kunnen worden veranderd.

Compensaties

De mogelijke prijsverhoging van aardgas is aanzienlijk. Het is zinloos deze achterwege te laten en daarmee ons gas ver beneden de kosten van alternatieve energiedragers van de hand te doen. Gegeven de gemeenschappelijke markt zal de prijsverhoging gelijk moeten zijn voor binnenland en buitenland. De extra hoge energiekosten vormen echter geen reden voor een aanzienlijke verandering in de verdeling van het nationale inkomen over particulieren en overheid. Daarom is het gewenst de extra belasting voor binnenlandse particuliere verbruikers volledig te compenseren. Daar de extra lasten ongeveer gelijk op alle gezinnen zullen drukken, lijkt een verhoging van de belastingvrije voet bij de inkomstenbelasting het meest aangewezen middel voor de noodzakelijke compensatie. Mogelijk zullen ook bepaalde sociale uitkeringen moeten worden aangepast. Voor een aantal bedrijven zullen tijdelijke steunmaatregelen moeten worden getroffen 4).

Conclusie

De gasprijzen zijn achtergebleven bij de aardolieprijzen. Laag houden der gasprijzen betekent gas weggeven. Op grond van de huidige olieprijsen lijkt een prijsverhoging door de overheid met ca. 10 cent per m³ aardgas gewenst. De totale winsten die op Nederlands gas gemaakt worden, zullen daardoor jaarlijks met ca. f.10 mrd. stijgen. Hiervan krijgt de overheid automatisch ca. 74%. Er is echter geen reden ook Shell en Exxon — na aftrek van vennootschapsbelasting — elk jaarlijks ca. f.1,3 mrd. extra winst te laten maken door een noodzakelijke overheidsmaatregel. De huidige royalty-regeling is gebaseerd op de gemaakte winst. Een nieuwe prijsverhoging zal geëffectueerd moeten worden door een andere royalty-regeling in de vorm van een belasting van ca. 10 cent per gewonnen m³ aardgas. Daardoor zal de overheid de totale extra winsten naar zich toe trekken. Aangezien deze extra winsten voor ongeveer de helft een extra belasting vormen voor de binnenlandse verbruikers zal voor hen een compensatieregeling moeten worden ontworpen. Aangewezen lijkt een verhoging van de belastingvrije voet, eventueel gecombineerd met een verhoging van bepaalde sociale uitkeringen. De staat zal de extra inkomsten voor een deel dienen te gebruiken om tijdelijke steunmaatregelen te financieren voor bedrijven die zwaar getroffen zijn door de stijging der energieprijzen.

P. G. Dekker

2) *Ontwerp-rapport inzake de energievoorziening en de sociaal-economische aspecten daarvan*, rapport no. 1117, bestemd voor de vergadering van de Raad van 19 april 1974, blz. 5.

3) Zie Th. R. Seldenrath, Nederlands energiebeleid, *De Ingenieur*, no. 25, 23 juni 1972, blz. A. 551.

4) Daarnaast dient gereserveerd te worden voor de kosten van te verwachten waterstaatkundige voorzieningen. De nu geschatte bodemdaling met ca. 70 cm in de provincie Groningen zal aanmerkelijke kosten met zich brengen voor het verhogen van bruggen en dijken boven het centrum van de gasbel. Mocht onder Ameland worden geboord dan is het niet onwaarschijnlijk dat dit noopt tot kunstmatige ophoging der duinen om deze op het huidige niveau te houden. Deze kosten houden overigens geen verband met de prijsverhoging, maar alleen met de voortgaande gaswinning.

Vijfde rapport studiegroep „Begrotingsruimte”

PROF. DR. TH. A. STEVERS

Per 1 april werd aan het parlement een rapport aangeboden over de begrotingsruimte. Daarin wordt voorgesteld de huidige structurele begrotingsnorm zodanig te wijzigen dat in het vervolg formeel wordt uitgegaan van één ongedeelde, nominale begrotingsruimte.

Prof. Dr. Th. A. Stevers, hoogleraar in de leer van de openbare financiën aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg, bespreekt hier dat rapport. Hij onderschrijft de uitgangspunten van het rapport, doch pleit ervoor in de toepassing een grotere eenvoud te betrachten.

Per 1 april 1974 werd aan het parlement het vijfde rapport aangeboden van de ambtelijke studiegroep „Begrotingsruimte” 1). Hierin wordt voorgesteld de thans bestaande structurele begrotingsnorm zodanig te wijzigen dat in het vervolg formeel wordt uitgegaan van één nominale begrotingsruimte. De voorgaande adviezen van de studiegroep zijn vrijwel integraal verwerkt in de daarop volgende Miljoenennota's. Het ligt daarom voor de hand te verwachten dat in de Miljoenennota 1975 de begrotingsnormering in hoge mate gebaseerd zal zijn op het nu verschenen vijfde rapport. Daar bovendien de voorgestelde wijzigingen ingrijpend zijn, althans wat de presentatie betreft, lijkt het zinvol er reeds nu aandacht aan te wijden. Dit artikel bevat een weergave en evaluatie van het rapport. Het pleit voor de openheid van de regering dat zij door tijdige openbaarmaking zulk een voorafgaande discussie mogelijk maakt. Alvorens in te gaan op de voorstellen van de studiegroep, eerst echter enige algemene opmerkingen over begrotingsnormering.

Eisen waaraan de budgetnorm dient te voldoen

Zoals ik elders 2) heb betoogd, moet een budgetnorm ten minste aan de volgende eisen voldoen:

- ze dient simpel te zijn;
- ze dient prioriteitsbepaling in een lange termijn-perspectief te bevorderen;
- ze dient ertoe bij te dragen dat de nationale bestedingen zijn afgestemd op de nationale productiecapaciteit.

Meestal hebben economen en begrotingspecialisten weinig moeite met de laatste twee vereisten, doch staan zij minder stil bij de eis van simpelheid. Daarom en tot goed begrip van het verdere betoog, wil ik iets nader ingaan op de noodzaak van een *simplele* begrotingsnorm.

De redenen die pleiten voor een simpele begrotingsnorm hangen nauw met elkaar samen. Fundamenteel daarbij is dat het enerzijds in wezen gaat om een uiterst complexe materie, terwijl anderzijds het overgrote deel van de betrokkenen geen begrotingsspecialist is. Daarom is er behoefte aan een simpele norm, anders schiet men zijn doel voorbij. Met een simpele norm wordt bedoeld: een norm die steunt op een simpele redenering, waarvan de berekeningen gemakkelijk te controleren zijn en, vooral, uitmondend in een simpele uitspraak, liefst in één cijfer.

Is de begrotingsnorm niet eenvoudig dan is er nauwelijks mee te werken door de vele niet-specialisten: ambtenaren, ministers, kamerleden. Ze leidt dan tot een stoeve en inefficiënte werkwijze. Men stelle zich bijvoorbeeld een discussie voor in het kabinet of het parlement, waarbij geschoven wordt met bedragen terwijl er wisselende wegingscoëfficiënten worden gebruikt, al naar gelang het effect op de betalingsbalans, op de werkgelegenheid of op het prijspeil wordt beschouwd, en al naar gelang het type van de uitgave. Het gevolg zal zijn dat men na enige tijd de gehele norm overboord gooit. Conclusie: gezien het „personeel” dat met de norm moet werken, dient ze simpel te zijn, anders werkt ze inefficiënt en is er op den duur geheel geen norm meer.

Zolang de ingewikkelde norm nog bestaat, schept ze bovendien voor de financiële specialisten de mogelijkheid om door ingewikkelde en oncontroleerbare verschuivingen de norm formeel te handhaven, doch ze materieel te overschrijden. Dan is er dus in feite ook nauwelijks een norm. Deze mogelijkheid is niet louter theoretisch. De geschiedenis van de openbare financiën biedt, ook in het nette Nederland, hiervan een keur van voorbeelden.

Vervolgens, daar de budgetnorm dient te functioneren in een democratisch milieu, voldoet een ingewikkelde norm ook niet aan de eis dat ze een actieve participatie en geordende discussie over dat aspect van het begrotingsbeleid mogelijk maakt. Dit argument herhaalt niet de beide eerder genoemde. Allereerst is de kring van betrokkenen hier groter, met name horen hier óók toe publicisten en de belangstellende burgers. En bovendien gaat het er nu niet om of de norm op efficiënte wijze tot de juiste beslissing leidt, maar of de wijze waarop de beslissing tot stand komt democratisch is, en of er over de genomen beslissingen een geordende discussie mogelijk wordt gemaakt. Welnu, een ingewikkelde norm frustreert een democratische besluitvorming en beoordeling. Met de financiële mandarijnen aan het roer, vaart men in de mist. Anders gezegd: men kan er niet zelfstandig mee werken en begrijpt er de zin niet van. Dat roept spanningen en frustraties op, te meer daar men,

1) *Rapport van de studiegroep begrotingsruimte*. Zitting 1973-1974, 12.480, nr. 4.

2) Th. A. Stevers, *Openbare financiën en economie*, Leiden, 1971, blz. 273-275.

niet helemaal ten onrechte, vreest door de deskundigen in de boot genomen te worden.

En tenslotte, een begrotingsnorm dient in een democratie ook een functie te vervullen voor de talloos velen die zich in dit opzicht meer passief opstellen. Om deze te informeren en hun onlustgevoelens over het vreemde en ongrijpbare weg te nemen, is een simpel antwoord nodig. Kranten plagen dan met grote koppen te berichten of aan de norm is voldaan: er is zoveel te kort of zoveel over of — nog beter — het klopt precies. Is dat volksverlakkerij? Ten dele ja, voor zover de zaak namelijk simpeler wordt voorgesteld dan ze is. (Maar dat geldt altijd als je aan „niet-ingewijden” iets duidelijk wilt maken, en het is inherent aan democratie, tenzij men zou menen dat iedereen de tijd, het vermogen en de wil heeft om alles te begrijpen, tot op de bodem). Ten dele nee, voor zover de norm de kern weergeeft van het beoogde beleid. Beide gezichtspunten zijn juist, dienen het althans te zijn. Want wat is het alternatief? Een genuanceerde norm die de hier bedoelde velen geheel niet bereikt? Het resultaat is dat de regering dan in *feite* zelfs de wezenlijke informatie onthoudt. Het publiek raakt ongeïnteresseerd en de onlustgevoelens over zo iets ongrijpbaars als de rijksbegroting worden dan niet weggenomen, maar versterkt. Dat roept het gevoel op gemanipuleerd te worden. Aldus schiet de norm ook hier haar doel voorbij: zij belemmert dan een verantwoord en democratisch regeringsbeleid.

Samenvattend: de budgetnorm moet simpel zijn om de besluitvorming efficiënt en effectief te doen zijn en om actieve en passieve participatie mogelijk te maken. Een ingewikkelde norm leidt tot het tegenovergestelde en roept daarom frustraties en spanningen op.

Als deze conclusie juist is, dan zou het bevreemding kunnen wekken dat de huidige budgetnorm zo ingewikkeld is. De moeilijkheid is echter dat de beide andere vereisten waaraan de budgetnorm dient te voldoen, zich veelal verzetten tegen de eis van simpelheid, althans als men onvoldoende acht slaat op het „personeel” dat ermee moet werken en het milieu waarbinnen ze moet functioneren. Daar bovendien beide andere eisen ook onderling conflicteren, stoelt iedere concrete budgetnorm op een compromis. Door latere verfijningen om aan concrete moeilijkheden, vooral in verband met het bestedingseffect, tegemoet te komen, dreigt voorts een eenmaal aanvaard compromis herhaaldelijk te worden bijgeslepen, zodat steeds minder aan de eis van simpelheid wordt voldaan.

Uit het voorgaande zal duidelijk zijn dat iedere beoordeling van een budgetnorm c.q. van een wijziging daarin, noodzakelijkerwijze subjectieve elementen bevat. Dit is dus ook het geval met de onderhavige beoordeling van het voorstel van de ambtelijke studiegroep. Hierbij ga ik niet in op de grondslagen van de structurele budgetnorm. Ik beperk mij tot de voorgestelde wijzigingen. Meer nog dan de studiegroep zal ik echter de nadruk leggen op de eis van simpelheid.

Bezwaren tegen de huidige norm

De huidige structurele budgetnorm kent drie compartimenten die alle drie gebaseerd zijn op een endogene stijging van de belastingen:

1. *De reële ruimte*, d.w.z. de (endogene) structurele reële stijging van de belastingen. Deze is bestemd voor de toeneming van de netto relevante uitgaven en de netto autonome belastingverlaging, beide voor zover zij niet gedekt dienen te worden uit 2 en 3. Ruimte en beslag op de ruimte dienen hier jaarlijks aan elkaar gelijk te zijn 3).
2. *De louter nominale proportionele ruimte*, d.w.z. de (endogene) feitelijke louter nominale proportionele groei van de belastingen. Deze is bestemd voor de algemene salaris- en pensioenmaatregelen van dat jaar. Hier behoeven ruimte en beslag op de ruimte niet jaarlijks aan

elkaar gelijk te zijn, doch zij dienen dit wel op langere termijn te zijn.

3. *De nominale progressiekop*, de feitelijke louter nominale meer dan proportionele groei van de belastingen. Deze is bestemd voor de inflatiecorrectie van de loon- en inkomstenbelasting. Voor zover zij daartoe tekortschiet, wordt het overblijvende deel gefinancierd uit de reële ruimte. Is er een overschot, met name doordat de inflatiecorrectie niet wordt toegepast, dan wordt dat aan de reële ruimte toegevoegd.

Tegen de huidige vorm van de structurele budgetnorm bestaan drie bezwaren, die men met enige goede wil ook kan terugvinden in het rapport van de studiegroep 4). Deze drie bezwaren corresponderen met de eerder genoemde drie vereisten waaraan de budgetnorm dient te voldoen.

Ten eerste is het huidige systeem te ingewikkeld: de berekeningswijze is gecompliceerd en ook de zin van de norm is niet duidelijk, vooral omdat de prijsstijging die er in is verdisconteerd, zodanig wordt verhuuld dat het gemakkelijk tot misverstand leidt.

Ten tweede leidt ze tot onevenwichtigheden in de prioriteitsbepaling, omdat prijsstijgingen in feite ten laste van het beslag op de reële ruimte komen. Hoe hoger de prijsstijging, des te minder ruimte blijft er dus over voor reële uitgavenstijging. In het kader van het stringente begrotingsbeleid moet er dan gekapt worden. Gezien de geringe flexibiliteit op korte termijn, leidt dit tot een weinig evenwichtige verdeling van de armoede 5).

Ten derde rijst er twijfel of de huidige budgetnorm ook uit een oogpunt van het bestedingseffect wel voldoet. Het blijkt namelijk dat sterke prijsstijging leidt tot een overschot op de louter nominale proportionele ruimte, terwijl zij tegelijkertijd de reële stijging van de uitgaven beneden het begrote accres drukt. Daar komt bij dat in de laatste jaren sterke prijsstijgingen niet zozeer veroorzaakt worden door een „demand pull”, maar meer door een „cost push”. Of zoals de studiegroep het zegt: „Prijs- en volumeconjunctuur blijken in de laatste tijd veel minder met elkaar samen te hangen dan in het verleden het geval was”. Onder deze omstandigheden is het zelfs uit een oogpunt van bestedingseffect niet zonder meer gewenst dat een sterke prijsstijging automatisch leidt tot een beperking van het volume van de rijksuitgaven. Veel meer ligt het dan voor de hand het overschot op de louter nominale proportionele ruimte aan te wenden om die beperking tegen te gaan. Zoals de studiegroep echter opmerkt zou „aldus een methode van totale ruimte worden gecreëerd, echter met behoud van de ingewikkeldheid van de indeling in compartimenten. Dat is niet aantrekkelijk”.

Voorstel van de studiegroep

De studiegroep stelt voor om in de toekomst uit te gaan van één budgetruimte waaruit de toeneming van *alle* netto relevante uitgaven en autonome belastingverlagingen gedekt moet worden. De onderscheiden compartimenten vervallen dus. Fundamenteel is hierbij uiteraard van welke volume- en prijsstijging men uitgaat om deze ongedeelde budgetruimte te berekenen. Ogenscheinlijk is het meest voor de hand liggend dat men uitgaat van de structurele volume- en

3) In de laatste jaren wordt in de opstelling van de Miljoenennota de feitelijke stijging van de niet-belastingontvangsten aan de reële ruimte toegevoegd en niet als negatieve uitgavenstijging behandeld. Dit is louter een kwestie van presentatie.

4) Men zie hiervoor a.w. blz. 2 rechterkolom, blz. 3 rechterkolom en blz. 6 linkerkolom.

5) Instructief is in dit verband het artikel van W. Drees Jr., *Begrotingstotalen en uitvoeringsbeheersing, Openbare Uitgaven*, 1973-2, blz. 67-80.

prijsstijging van het nationale inkomen. De endogene groei van de belastingen die daarmee correspondeert, zou dan de budgetruimte aangeven. De studiegroep kiest echter een andere oplossing.

Ten aanzien van de volumestijging zijn er geen moeilijkheden. Evenals bij de huidige procedure baseert de studiegroep zich hiervoor inderdaad op het structurele groeipercentage van het nationale inkomen. De laatste jaren is dat op 4,3 gesteld.

De moeilijkheden komen bij de bepaling van de prijscomponent. Hier kiest de studiegroep niet voor een structureel percentage, maar voor de feitelijke prijsstijging, zij het met enige nuancering. De nuancering laat ik nog even buiten beschouwing. De studiegroep verwerpt een structureel percentage dat gebaseerd is op de trend uit het verleden. Blijkbaar omdat zij de hoge prijsstijging van de laatste jaren niet aanvaardbaar acht als uitgangspunt voor de toekomst. Ook wil ze zich niet vastleggen op een wenselijk of waarschijnlijk geacht stijgingspercentage voor de komende jaren. Hiervoor is objectief moeilijk een exact cijfer te bepalen. De neiging is dan groot om vanwege het „announcement“-effect aan de lage kant te gaan zitten. Dat roept echter weer het bezwaar op dat bij een achteraf groter blijvende prijsstijging de prioriteitsbepaling in het gedrang komt, terwijl het bovendien geenszins vast staat dat een grotere prijsstijging uit conjuncturele overwegingen ook tot een geringer beslag van de rijksfinanciën op de productiecapaciteit zou moeten leiden, juist wegens het uiteenlopen van prijs- en volumeconjunctuur. Het tweede en derde bezwaar tegen de huidige procedure zouden zich dan wéér voordoen. Daarbij dient bedacht te worden dat een budgetruimte die beperkter is dan uit een oogpunt van bezetting van de productiecapaciteit wenselijk is, niet alleen ongunstig is voor productie en werkgelegenheid (bestedingseffect), maar ook het voorzieningenniveau van de overheid aantast (programma-effect). Dit laatste is uit politieke overwegingen op korte termijn ten minste zo onaantrekkelijk. Gezien de bezwaren, heb ik er geen moeite mee om onder de huidige omstandigheden te kiezen voor de feitelijke prijsstijging. Dit komt in feite neer op een prijsindexering van de begrotingsruimte. Na de vakbeweging, nu dus ook de overheid.

Nu de nuanceringen. Daarmee dreigt de studiegroep de mist in te gaan. Allereerst wenst ze de prijsstijging van het nationale produkt te corrigeren voor de ruilveranderingen in het betreffende jaar, om aldus te komen tot de prijsstijging van het nationale inkomen. Daarbij is in geval van een ruilverlechtering de prijsstijging van het nationale inkomen groter en de volumestijging lager dan de overeenkomstige percentages van het nationale produkt (6). De studiegroep wil altijd rekening houden met de invloed van de ruilverandering op het *prijsindexcijfer*, d.w.z. altijd uitgaan van het *prijsindexcijfer* van het nationale produkt nadat dit op bovengenoemde wijze is herleid tot het *prijsindexcijfer* van het nationale inkomen. De invloed van de ruilverwijziging op de *volume*groei van het nationale inkomen wil ze echter alleen meenemen als het gaat om een *structurele* verandering in de ruilverandering.

De ratio van een en ander wordt door de studiegroep niet duidelijk gemaakt. Ik vermoed dat hier de volgende redenering achter schuilt. Om het zo eenvoudig mogelijk te houden, beperk ik mij voorlopig tot een ruilverlechtering, en wel een die tot stand komt door een daling van de exportprijs, bij onveranderde invoerprijs en ook onveranderde prijs van de nationale bestedingen. Dan komt ze tot uitdrukking in een daling van de prijs van het nationale produkt. Het volume van het nationale produkt ondergaat nooit wijziging door ruilverandering, dus ook niet in dit geval. Door nu voor de bepaling van de begrotingsruimte uit te gaan van de volume- en prijsindex van het nationale produkt, zou door de ruilverlechtering de budgetruimte beperkt worden, bij ongewijzigd prijspeil voor de

nationale bestedingen. Het zou dus leiden tot een geringer beslag van de overheid op de productiecapaciteit. De studiegroep acht dit gevolg alleen acceptabel als het gaat om een *structurele* ruilverlechtering. Dan wil ze namelijk de prijs- en de volume-index van het nationale produkt corrigeren. Daar de tekens van beide correcties tegengesteld zijn en tevens het gecombineerde effect nihil is (in lopende prijzen zijn nationaal inkomen en nationaal produkt gelijk), corrigeert ze dan in feite geheel niet, zodat dan inderdaad de beperking van het beslag door de overheid op de productiecapaciteit wordt gerealiseerd. Gaat het echter om een incidentele ruilverlechtering, dan wil ze alleen corrigeren voor de genoemde prijsdaling van het nationale produkt, zodat de budgetruimte niet kleiner wordt. Gegeven de onveranderde prijzen voor de nationale bestedingen, verandert dan ook het beslag van de overheid op de productiecapaciteit niet.

Een soortgelijke redenering geldt voor andere gevallen van ruilverlechtering, bijvoorbeeld, meer actueel, een prijsstijging van de invoer die doorberekend wordt in de afzetprijzen. Dan heeft ze geen invloed op de prijs van het nationale produkt en dus ook niet op een daarop gebaseerde budgetruimte, terwijl de prijzen van de nationale bestedingen wel gestegen zijn. Het beslag van de overheid op de productiecapaciteit zou dus ook in dit geval dalen. (Voor zover de prijsstijging via looneisen een cumulatief proces oproept, beïnvloedt dat de prijs van nationaal inkomen en nationaal produkt op gelijke wijze, zodat dit hier buiten beschouwing kan blijven). Voor ruilververbetering geldt hetzelfde, maar nu met omgekeerde tekens.

Ingewikkeld? De studiegroep heeft zelfs geen moeite genomen dit duidelijk te maken. Louter theoretisch bezien, lijkt mij de procedure zeer wel te verdedigen. Je voorkomt dat incidentele ruilverlechtingen doorwerken in het beslag van de overheid op de productiecapaciteit, hetgeen uit een oogpunt van programma-effect wenselijk is en uit een oogpunt van bestedingseffect zeer wel te verdedigen. Bovendien gaat het bij de huidige kwantitatieve verhoudingen om ca. f. 250 mln. budgetruimte voor iedere punt dat de ruilverandering wijzigt. Maar uit een oogpunt van praktische uitvoerbaarheid, dus van simpelheid, lijkt het mij heilloos. Dat begrijpt geen mens, op een enkele mandarijn na. Bovendien, wie zal bepalen of een ruilverandering structureel of conjunctureel is? Daar ligt een bron van rationalisaties om iedere ruilverandering zodanig te interpreteren dat men er budgettair nooit slechter en soms wel beter van wordt. En tenslotte, als ze werkelijk incidenteel is, dan wordt een beperking van de ruimte dit jaar, het volgend jaar, of kort daarop, weer gecompenseerd door een verruiming, anders was ze niet incidenteel. Je zou dan niet zo bezorgd behoeven te zijn dat je er blijkens de toetsing dit jaar iets overheen schiet en dus in feite al enigszins beslag legt op de ruimte voor het volgend jaar.

Een tweede nuancering betreft de afwijking tussen de oorspronkelijk geraamde en de later berekende prijsstijging van het nationale inkomen. Als bij de voorjaarsnota of bij de indiening van de volgende begroting de prijsstijging van het nationale inkomen blijkt af te wijken van de raming die ex ante, bij de indiening van de begroting, werd gehanteerd, dan wil de studiegroep daarvoor corrigeren. Met andere woorden: dan wil zij de ruimte herberekenen op basis van de recentere gegevens. Dit lijkt mij in overeenstemming met de uitgangspunten en aanvaardbaar uit een oogpunt van simpelheid. Zij maakt het echter weer moeilijk door deze

6) Als de betalingsbalans (op lopende rekening exclusief inkomensoverdrachten) in constante prijzen sluit, dan is de prijsstijging van het nationale inkomen gelijk aan de prijsstijging van de nationale bestedingen. Bij een overschot is de prijsstijging van het nationale inkomen kleiner. Dit verschil zal meestal te verwaarlozen zijn. In het vervolg van mijn betoog heb ik daarmee ook geen rekening gehouden.

correctie alleen toe te passen als de afwijking meer dan 0,5% bedraagt. Dus soms wordt wel en soms wordt niet van het laatst gepubliceerde cijfer uitgegaan. De neiging zal dan ook groot zijn een zodanige verfijning aan te brengen om bij grotere prijsstijging in ieder geval de drempel van 0,5 te halen. Dat scheelt tenslotte ruim f. 250 mln. op je ruimte. Het lijkt me daarom uit een oogpunt van simpelheid de voorkeur te verdienen deze drempel te laten vallen. Of kan dat niet tegenover de vakbonden, die ook aan een drempel gebonden zijn?

Een derde nuancering houdt verband met een eventueel extra grote prijsstijging voor de rijksuitgaven. In feite betreft dit een prijsstijging voor niet-salarisuitgaven (door de studiegroep materiële uitgaven genoemd) die groter is dan de prijsstijging van het nationale inkomen, en een loonvoetstijging voor de salarisuitgaven van de overheid voor zover die een stijging van de arbeidsinkomensquote impliceert. Hiervoor wil de studiegroep corrigeren. Meestal niet bij de indiening van de begroting, nooit bij de toetsing in de loop van het jaar, maar wel altijd bij de indiening van de volgende begroting. Hoe zij die correctie wil aanbrengen, is niet helemaal duidelijk. Ik heb de indruk dat zij dan voor de ruimteberekening niet zonder meer wil uitgaan van de prijsstijging van het nationale inkomen, maar op het resultaat daarvan een zodanige correctie wil toepassen dat de extra prijsstijging van de materiële uitgaven en de extra loonvoetstijging leiden tot een overeenkomstige vergroting van de budgetruimte. Het rijk heeft er dan geen pijn aan, een stringent begrotingsbeleid wordt er dan niet door opgeroepen. Althans niet in het betreffende jaar. De studiegroep stelt namelijk wel weer als eis dat deze afwijking binnen de ruimte voor het volgende begrotingsjaar wordt opgevangen.

Deze derde nuancering lijkt mij weer heilloos als formele procedure. Reeds bij een zo eenvoudig mogelijke toepassing zullen velen daardoor het zicht verliezen, en men kan er bovendien zeker van zijn dat dit aanleiding zal geven tot uiterst verfijnde correcties, in strijd met de betrouwbaarheid van het statistische materiaal, doch erop gericht een overschrijding weg te werken. Ik zou een veel simpeler procedure willen voorstellen, die overigens materieel niet behoeft te verschillen van het oogmerk van de studiegroep. Het lijkt mij gewenst dat men als prijsstijging voor de bepaling van de ruimte steeds en onverkort uitgaat van de prijsstijging van het nationale inkomen (beter: van het nationale produkt), dus bij de indiening van de ontwerpbegroting, bij de toetsing in de voorjaarsnota en bij de toetsing in de daarop volgende Miljoenennota. Daarbij zou men onverkort gebruik moeten maken van het prijsindexcijfer dat vermeld wordt in de Macro Economische Verkenning c.q. het Centraal Economisch Plan. Anders ontstaat er een heilloze verwarring en haarkloverij. Daarbij kan men er bij de toetsing op wijzen dat een overschrijding (mede) veroorzaakt is door extra prijsstijging van de overheidsuitgaven, inclusief extra loonvoetstijging. Tevens kan erop worden gewezen dat iedere overschrijding in de loop van het jaar, dus ook deze, bij gegeven budgetruimte en autonome belastingmutaties, automatisch de *feitelijke* stijging van de rijksuitgaven in het volgende jaar beperkt. Bij de toetsing wordt het beslag op de ruimte immers gemeten door de mutatie van de uitgaven van ontwerpbegroting naar ontwerpbegroting.

Prijsstijging of stijging van de arbeidsinkomensquote de kwaaië pier?

Bij de voorgestelde nominale budgetruimte leidt prijsstijging, afgezien van de complicaties waarop de verfijningen betrekking hebben, niet tot een reële beperking van de rijksuitgaven, en dus niet tot een beperking van de collectieve voorziening. Ze verandert ook niet het financieringssaldo van het rijk, omdat de daaruit voortvloeiende extra belastingontvangsten voldoende zijn om de extra verhoging van

de belastingdruk te compenseren en de extra stijging van de rijksuitgaven te financieren. Dit lijkt mij in de huidige verhoudingen redelijk. Door de compartimenten-indeling van de huidige budgetnorm leidt prijsstijging echter wel tot beperking van de collectieve voorzieningen. Dat heeft aanleiding gegeven tot het wijdverbreide misverstand dat inflatie als zodanig noodzakelijkerwijze de ruimte voor collectieve voorzieningen zou beperken. Dat is echter onjuist: als inflatie dat doet, dan geschiedt dit alleen voor zover ze gepaard gaat met een extra reëel beslag van de overige sectoren, of voor zover inflatie de reële productiegroei beperkt. Een ander is alleen onder bepaalde omstandigheden het geval, waarbij het eerste door de „cost-push“-inflatie (afgezien van de stijging van de arbeidsinkomensquote) steeds minder actueel wordt en het tweede sterk afhangt van de inflatie in het buitenland.

Geheel anders ligt het met de extra prijsstijging van de „niet-loonuitgaven“ van de overheid (de materiële uitgaven van de studiegroep) en extra loonvoetstijgingen. Extra prijsstijging van de niet-loonuitgaven van de overheid beperkt de ruimte voor reële stijging in dit jaar of anders in het volgende jaar. Dit geldt voor de huidige norm en ook voor de voorgestelde nominale norm. Er is echter geen enkele reden om aan te nemen dat de prijsstijging van de „materiële uitgaven“ van de overheid significant zou afwijken van de prijsstijging van het nationale produkt. En ik heb er ook nog nooit een statistisch bewijs voor gezien. Dit probleem is dus meer theoretisch dan realistisch.

Een extra loonvoetstijging, tot uitdrukking komend in een stijging van de arbeidsinkomensquote, is echter zeer actueel. Volgens de huidige norm legt dit geen beperking aan de reële uitbreiding van de collectieve sector, althans niet op korte termijn. De daarmee gepaard gaande extra stijging van de salarisuitgaven voor de overheid wordt immers bestreden uit de louter nominale proportionele ruimte, en deze behoeft niet jaarlijks glad te lopen. Hoogstens zou dat op langere termijn aanleiding kunnen geven tot bijstelling van de norm. Daar ze echter meestal gepaard gaat met sterke prijsstijging en deze bij constante arbeidsinkomensquote een overschot op de louter nominale proportionele ruimte veroorzaakt, is er weinig kans dat stijging van de arbeidsinkomensquote, gepaard gaande met sterke prijsstijging, tot een tekort op de louter nominale proportionele ruimte zou leiden 7).

Bij hantering van de voorgestelde nominale norm beperkt stijging van de arbeidsinkomensquote wel de ruimte voor reële uitbreiding van de collectieve sector. De daardoor opgeroepen extra salarisuitgaven moeten immers gedekt worden uit de totale ruimte, zo niet dit jaar dan toch in ieder geval het volgend jaar. Je kunt je zelfs afvragen, of *deze* beperking wel voldoende is, omdat er op geen enkele wijze rekening wordt gehouden met de invloed die de stijging van de arbeidsinkomensquote op de belastingontvangsten heeft. Bij de huidige kwantitatieve verhoudingen leidt stijging van de arbeidsinkomensquote met één punt tot een verslechtering van het financieringssaldo van het rijk (inclusief gemeentefonds) met ca. f. 500 mln., waarvan ongeveer de helft veroorzaakt wordt door extra salarisuitgaven en de andere helft door vermindering van de belastingontvangsten (bij gegeven nominale grootte van het nationale inkomen). De voorgestelde nominale norm vereist alleen compensatie voor de extra *uitgavenstijging*, niet voor de verminderde belastingontvangsten. Voortgaande stijging van de arbeidsinkomensquote leidt dus tot een steeds verdergaande verslechtering van het financieringssaldo van het rijk. Is dat acceptabel? Ongetwijfeld vergroot de stijging van de arbeidsinkomensquote de particuliere consumptie. In dat opzicht beperkt het de ruimte voor collectieve voorzieningen. Daar staat echter tegenover dat de investeringen er mogelijk door

7) Zie hiervoor het *Vierde rapport van de studiegroep begrotingsruimte* (Zitting 1972-1973-12.480, nr. 2).

Inflatiebestrijding en groothandel

PROF. DR. W. J. VAN DE WOESTIJNE

Prof. Dr. W. J. van de Woestijne beschrijft in dit artikel hoe inflatie en inflatiebestrijding inwerken op de groothandel. Hij behandelt hier toe eerst de structuur van de groothandel. Er blijken wat dit betreft grote verschillen met de industrie te bestaan. Daarna wordt aandacht besteed aan de gevolgen van een langdurige inflatie. Op lange termijn ontstaan er spanningen tussen de veelal gelijkblijvende procentuele bruto winstmarges en de procentueel stijgende kosten, waardoor er structurele veranderingen in de groothandel optreden. Prof. Van de Woestijne beëindigt zijn artikel met een beschouwing over de vermogensstructuur van de groothandel.

Verschillen tussen groothandel en industrie

Om het verband tussen groothandel en inflatie te onderzoeken, moeten wij ons eerst bezinnen op de structuur van de groothandel. Deze wijkt namelijk op essentiële punten van industriële bedrijven af. Maatregelen kunnen

daardoor op groothandelsbedrijven andere effecten hebben dan op industriële. Ook kunnen de mogelijkheden om tot bestrijding van de inflatie bij te dragen bij groothandelsbedrijven anders liggen dan bij industriële. Hier wreekt zich dan ook in hoge mate het feit dat de bedrijfseconomische studie veel en veel meer aandacht geeft aan modellen die op industriële bedrijven van toepassing zijn dan op modellen die voor de handel geschikt zijn.

Het eerste kenmerkende verschil is dat in de industrie de *materiële transformatie* van grondstof in eindproduct centraal staat. In de handel is een eventuele materiële transformatie van relatief weinig betekenis. Daarentegen is voor handelsbedrijven veelal kenmerkend de *transformatie van orders* (inkopen in grote, verkopen in kleine hoeveelheden). Een politiek-psychologisch gevolg hiervan is, dat door de leek gemakkelijker de produktiviteit van de industrie dan van de handel wordt ingezien en althans wordt deze produktiviteit van de industrie gemakkelijker en dus hoger op waarde geschat. Een tweede gevolg van dit technische verschil ligt in de *aard van de aangewende produktiemiddelen*. Deze is in de industrie veel meer specifiek op bepaalde grondstoffen en produkten gericht, terwijl de werktuigen in de handel veelal voor de meest verschillende produkten kunnen worden gebruikt. Daardoor is het assortiment van een handelaar veel gemakkelijker, d.w.z. met minder economische offers, uit te breiden of in te krimpen dan dat van

(vervolg van blz. 574)

beperkt worden. Als de overheid dan echter ter wille van de werkgelegenheid de investeringen buiten de budgetruimte om gaat stimuleren, dan wordt deze eventuele beperking van de particuliere bestedingen teniet gedaan. Het zou dan in overeenstemming met de budgetruimtefilosofie zijn, als de overheid in eerste instantie de *totale* verslechtering van het financieringssaldo — f. 500 mln. per punt stijging van de arbeidsinkomensquote — zou compenseren door extra inkomsten en/of beperking van uitgaven.

Toch zou ik niet zo ver willen gaan. Het cijfer van de arbeidsinkomensquote is op korte termijn zeer onzeker, meestal wordt het aanvankelijk te hoog geschat. Bovendien lijkt een structureel verder gaande stijging tot zulk een onaanvaardbaar hoog peil van werkloosheid te zullen leiden dat zij onwaarschijnlijk lijkt. Laten we het althans hopen. En vooral, correctie voor verminderde belastingontvangsten wegens blijvende stijging van de arbeidsinkomensquote, maakt de budgetnorm veel te ingewikkeld, vooral na de ongetwijfeld vele verfijningen die daarop nog zullen worden toegepast. Het is al mooi dat de voorgestelde norm het nadelige effect dat de stijging van de arbeidsinkomensquote voor de overheidsfinanciën heeft, *ten dele* bloot legt en compenseert, en wel door de extra *uitgavenstijging* ten laste van de budgetruimte te brengen.

Samenvatting

Resumerend zou ik het volgende willen zeggen. De door de studiegroep voorgestelde nominale budgetnorm houdt een aanzienlijke verbetering in. Dit zowel uit een oogpunt van simpelheid, als van programma-effect en bestedingseffect. De voorgestelde nuancerings in verband met de prijsstijging dienen dan echter wel achterwege te blijven; zij zouden een hernieuwde gecompliceerdheid oproepen en bovendien liggen de correcties binnen de foutenmarges, van de te hanteren cijfers, van ons economisch inzicht, en a fortiori van een globale norm.

Bijzonder belangrijk is dat de voorgestelde norm duidelijk tot uitdrukking doet komen dat niet inflatie, maar stijging van de arbeidsinkomensquote een directe bedreiging vormt voor de collectieve voorzieningen. Politiek niet oninteressant. Daarbij zou de overheid zich kunnen afvragen, in hoeverre zij zelf door de hoge marginale tarieven van belastingen en sociale verzekeringen de stijging van de arbeidsinkomensquote oproept. Maar dat is een ander stokpaardje, dat ik hier verder onbereden zal laten.

Th. A. Stevers

een industrieel bedrijf. Hetzelfde geldt voor het onroerend goed. Daarom zijn, andere factoren als gelijkwaardig beschouwd, handelspanden couranter dan industriële. Dit kan van invloed zijn op de financiering met hypotheek en op de mogelijkheid een bedrijf bijv. vanuit de binnenstad naar de buitenwijken te verhuizen.

Een derde gevolg ligt naast de aard in de *relatieve omvang van de aangewende produktiemiddelen*. Deze is in de industrie veel groter dan in de handel. Dit heeft een geheel andere balansstructuur tot gevolg. Het is niet vreemd als in een industrieel bedrijf de totaalstelling van de balans globaal van dezelfde orde van grootte is als die van een volledige exploitatierekening, terwijl bij de handelsbedrijven het omzetcijfer een veelvoud van de balanstelling uitmaakt. De omloopsnelheid van het kapitaal en dus ook de mogelijkheid van aanpassing aan veranderde omstandigheden is in de handel veel groter dan in de industrie. De op korte termijn variabele offers maken op de exploitatierekening van handelsbedrijven een duidelijk groter percentage uit dan in de industrie. *Dit heeft voor ons speciale vraagstuk zeer belangrijke gevolgen.*

Enerzijds volgen, bij werkzame concurrentie, de prijzen in de handel veel sneller veranderingen in de vervangingswaarde dan in de industrie, ook en juist als in *beide gevallen van de historische kosten* in plaats van van de vervangingswaarde wordt uitgegaan. Past men, wat veelal gewoonte is, de vervangingswaarde niet toe op de afschrijvingscomponent van het vaste kapitaal, dan blijft in de industrie de prijsdaling ten gevolge van bijv. een revaluatie van de gulden veel meer achter bij de vervangingswaarde dan in de handel. Als men, bij daling van de *inkoopprijzen* van grondstoffen en goederen, overgaat op het toepassen van de vervangingswaarde, dan is het daaruit resulterende nominale verlies relatief groter in de handel dan in de industrie en wel:

- a. relatief t.a.v. de totale kosten;
- b. relatief t.a.v. het eigen vermogen.

Deze laatste relatie wordt versterkt omdat in de handel het eigen vermogen in verhouding tot omzet en vreemd vermogen kleiner pleegt te zijn dan in de industrie. Enerzijds is dus een van boven af opleggen van het toepassen van de vervangingswaarde minder noodzakelijk in de handel, omdat deze bij een werkzame concurrentie toch snel de vervangingswaarde pleegt te volgen. Anderzijds is zo'n verplichting, tenzij deze ook het vaste kapitaal zou betreffen, een veel zwaardere last dan in de industrie door het relatief kleinere eigen vermogen.

Daar komt nog een punt bij. Omdat in de handel de afschrijvingsquote veel lager ligt dan in de industrie, kan men in de industrie langer een verliesgevende periode overbruggen dan in de handel. Daar leiden nl. verliezen eerder tot illiquiditeit.

Omdat bij de handel de prijzen gewoonlijk snel naar de vervangingswaarde tenderen, is macro-economisch een geforceerd doorvoeren van weinig belang. Het invoeren van een prijsverlaging in enkele fasen heeft voor de overheid het minder aantrekkelijke dat het *shokeffect* iets vermindert. Hier staat tegenover dat juist de handel beter dan de industrie op andere wijze het shokeffect kan vergroten. Dit hangt samen met een *essentieel verschil in het verband tussen kosten en prijzen*. In de industrie is het assortiment hoofdzakelijk *technisch* verbonden en in de handel hoofdzakelijk *commercieel*. De industrieel kan aanbieden wat technisch voor hem mogelijk is; de handelaar moet een assortiment aanbieden dat zijn afnemers terecht bij hem kunnen verwachten. Daardoor is de handelaar veel minder vrij op zich zelf niet rendabele artikelen uit zijn assortiment te verwijderen. Het is dan ook een vaste regel, dat iedere handelaar een relatief groot aantal artikelen heeft, die op zich zelf hun integrale kosten niet dekken. Toch kan hij deze niet uit zijn assortiment verwijderen, zoals een rationeel handelende industrieel zou doen, omdat de klanten van de handelaar

weg zouden blijven, ook voor de rendabele artikelen als hij de verlies-latende niet zou leveren.

De handelaar biedt geen los van elkaar staande artikelen aan, maar een bepaald assortiment. Het bestaan van op zich zelf beschouwd rendabele artikelen, is noodzakelijk om de verliesgevende te dekken. Het gevaar voor de handel is dat nieuwe distributiekanaalen een afrooppolitiek toepassen door zich uitsluitend op de rendabele delen van het assortiment te werpen zonder de verplichting ook de niet-rendabele artikelen te leveren. In dit geval blijft de oude handel met het verliesgevende stuk zitten zonder compensatie waardoor de continuïteit van hun bedrijven niet meer te handhaven is.

Terwijl de industrieel in principe de integrale kosten van ieder artikel afzonderlijk met de opbrengstprijs vergelijkt en daarop zijn produktiepolitiek richt, is dit bij de handelaar onmogelijk. Daarvoor is de mogelijke opbrengst van een artikel te veel gebonden met die van andere artikelen uit het assortiment. De industriële kostprijstheorie rekent aan ieder artikel niet alleen de directe kosten toe, maar ook via verdeelsleutels een deel van de indirecte. De handelaar doet dit niet. De indirecte kosten worden niet per artikel verbijzonderd, maar blijven drukken op het gehele assortiment. Zij worden dan via een procentuele opslag op de directe kosten vergoed.

Deze procentuele opslag heeft echter maar weinig met de kosten per artikel te maken. De hoogte ervan hangt evenwel hoofdzakelijk van de elasticiteit van de vraag naar het desbetreffende artikel af.

Voor iemand, opgeleid met de industriële kostprijstheorie, is het niet bepalen van de integrale kosten per artikel als basis voor de aanbiedingsprijs, vreemd. Maar voor de handelaar, die een assortiment aanbiedt en geen los van elkaar staande artikelen, is het logisch dat hij op deze wijze de indirecte kosten ten laste van het assortiment in zijn geheel brengt. Hoe de indirecte kosten van een handelsbedrijf over de verschillende groepen artikelen verdeeld zullen worden, is meer een kwestie van bedrijfspolitiek en commercieel beleid dan van objectieve calculatie. Daardoor kan de handel de goederen, die van invloed zijn op de kosten van levensonderhoud, gunstiger behandelen mits hij schadeloos gesteld wordt bij de andere goederen.

Kosten en winstmarges

Wij hebben geen aanwijzingen gevonden dat de groothandel meer speciaal verantwoordelijk geacht zou kunnen worden voor het ontstaan en het voortduren van de inflatie. Wel ondervindt deze daarvan de gevolgen. Voor het bepalen van de houding t.a.v. anti-inflatiemaatregelen is het noodzakelijk zich van de gevolgen van een voortgaande inflatierekenschap te geven. Primair heeft de inflatie invloed op de kosten en op de vermogensstructuur, dus resp. op de exploitatierekening en op de balans.

Het groothandelsbedrijf is sterk arbeidsintensief; ongeveer 50 à 60% van de totale kosten zijn arbeidskosten. Nu stijgen de arbeidskosten, rekening houdend met de sociale lasten en de verkorting van de arbeidstijd, veel sneller dan andere kosten en prijzen (uitgezonderd o.a. die voor de eveneens arbeidsintensieve geneeskundige verzorging). *Het gevolg van de hoge arbeidsquote en de snelle stijging van de arbeidskosten is, dat in de handel bij een doorgaande inflatie de kosten een steeds hoger percentage van de omzet dreigen uit te maken.*

Aangezien de procentuele bruto marges op de omzet niet plegen te stijgen, staat de handel, juist bij een algemene inflatie, onder sterke druk. Als dit reeds bij procentuele marges het geval is, is het duidelijk dat een „centenmarge” deze druk tot een ondraaglijke hoogte kan doen stijgen en dus niet duurzaam te handhaven is. Dit ziet men duidelijk in, als men zich in zou denken dat de absolute marges nog even hoog zouden zijn als bijv. 5 of 10 jaar geleden. Door

zo'n vergelijking „achteraf" te maken, ziet men duidelijk in dat een „centenmarge" voor de toekomst een onmogelijkheid is.

Deze spanning tussen gelijkblijvende procentuele bruto winstmarges en procentueel stijgende kosten, komt tot oplossing via structurele veranderingen, waardoor zo mogelijk de kosten weer tot de marges worden teruggedrukt. Deze veranderingen komen dan in een stijgende arbeidsproductiviteit tot uitdrukking.

Dit proces wordt door verschillende omstandigheden bemoeilijkt. Vele groothandelsbedrijven behoren tot het middenbedrijf, met relatief weinig krachtwerktuigen en in het geheel geen automatische apparatuur. Van technische verbeteringen, die in de industrie belangrijk zijn voor de verhoging van de arbeidsproductiviteit, kan dan ook de handel maar weinig profiteren. In de handel en zeker in de grote bedrijven komen honderdduizenden gelijksoortige handelingen voor. Maar deze lenen zich niet voor een hoge mate van automatische bewerking. De oorzaak is dat deze honderdduizenden handelingen toegepast moeten worden op tienduizenden artikelen en honderdduizenden factuurregels. Het naar tijd en plaats concentreren van gelijksoortige handelingen, een voorwaarde zowel voor arbeidsverdeling als voor automatisering, ontbreekt hier of is althans slechts in speciale gevallen te verwezenlijken. Dit verklaart ook de geringe aandacht die in de overgrote meerderheid van groothandelsbedrijven wordt gegeven aan tijd- en bewegingsstudies, hoewel deze, waar zij wel worden toegepast, vaak een gunstige invloed op de arbeidsproductiviteit hebben.

De beperkte mogelijkheden tot automatisering verklaren, dat veelal het kleinere en middelgrote handelsbedrijf zich uit kostenooptpunt vaak goed kan handhaven tegenover de grote en zeer grote bedrijven in dezelfde branche. Daardoor is er een groot structureel verschil met de industrie, waar het kleinere bedrijf een technisch-economische achterstand bij het grootbedrijf pleegt te hebben.

Toch leidt de spanning tussen stijgende procentuele kosten en min of meer gelijkblijvende procentuele marges tot concentratieverschijnselen in de handel. Door het overheersen van het kleine en middelgrote bedrijf hebben zij namelijk in vele gevallen een overlapping van elkaars afzetgebied. Eenzelfde afnemer wordt dan door een vrij groot aantal vertegenwoordigers van eenzelfde type groothandelsbedrijf bezocht. Aangezien men zeer moeilijk en dus maar zelden tot een „ruilverkaveling" van het afzetgebied kan komen, ligt de oplossing in liquidaties, fusies en overnemingen. Dit laatste wordt weer bevorderd doordat de spanning tussen bruto winst en kosten de rentabiliteit van vele bedrijven ernstig bedreigt, zodat zij gedwongen worden in een overname te berusten. Dit proces van overname, fusie en concentratie heeft in sommige branches, o.a. bij de farmaceutische groothandel voor apotheken (minder nog voor de drogisten), de kruideniersbranche, de groothandel in woningtextiel en de groothandel in huishoudelijke apparaten enz. tot het ontstaan van zeer grote bedrijven geleid.

Hierdoor vermindert de overlapping van de afzetgebieden. Dit proces leidt meestal tevens tot een uitbreiding van het groothandelsassortiment. De concentratie leidt niet alleen tot een vermindering van het aantal zelfstandige bedrijven, maar de daardoor veroorzaakte stijging van de arbeidsproductiviteit leidt ook tot een relatieve vermindering van de werkgelegenheid. Dit proces wordt door een doorgaande inflatie versterkt.

Vermogensstructuur

Wij willen thans de invloed van de inflatie op de vermogensstructuur onderzoeken en abstraheren daarbij aanvankelijk nog van de schaalvergroting. De belangrijkste posten op de balans, die bovendien nog het sterkst beïn-

vloed worden door de inflatie, zijn aan de debetzijde de goederenvoorraad en de debiteuren en aan de creditzijde de handelscrediteuren en vaak de bank. Bij gelijkblijvende bedrijfsomvang stijgen de eerstgenoemde drie evenredig met de prijsstijging. Het eigen vermogen kan alleen stijgen indien de totale bruto winst meer stijgt dan de totale kosten inclusief de vergoeding voor de arbeid van de ondernemers.

Op grond van het voorgaande is als gevolg van het groeiende verschil tussen procentuele kosten en procentuele handelsmarge, een evenredige stijging van het eigen vermogen in het algemeen onwaarschijnlijk. Het gevolg hiervan is dat de verhouding tussen eigen vermogen en vreemd vermogen ongunstig verandert. Dit tast de solvabiliteit aan, vermindert de mogelijkheid om verliezen op te vangen en beperkt in hoge mate de mogelijkheid noodzakelijke verbeteringen in het bedrijf aan te brengen. Als dit niet leidt tot staking van het bedrijf, vooral als de eigenaar op leeftijd is gekomen, vergroot het in ieder geval de kans op een bod tot overname in te gaan. *De vermogensstructuur vergroot dus de reeds uit de kostenstructuur volgende tendens tot concentratie.*

Het overnemende bedrijf heeft enerzijds de behoefte aan uitbreiding van het eigen vermogen en staat anderzijds voor een niet eenvoudig proces van reorganisatie, dat althans in de eerste jaren ook met extra kosten gepaard gaat. De kostendalingen moeten dit goed maken, maar komen steeds een aantal jaren later.

Zo blijft bij een voortgaande inflatie „het heden" altijd moeilijk. Alleen het stoppen van de inflatie kan hier ontspanning geven. Dit is o.i. een economische grond voor de groothandel om, binnen de gegeven mogelijkheden, bij te dragen tot vergroting van de kans op het laten eindigen van de inflatie, zelfs als dit offers eist.

De vraag kan gesteld worden of de groothandel geen voordeel van de inflatoire prijsstijging heeft in verband met de goederenvoorraad. Dit is slechts schijnbaar het geval. De nominale stijging van de waarde van de voorraad is geen uitkeerbare winst, maar schijnwinst, die niet tot uitkering mag komen. Helaas leidt de voorraadstijging tot nominale fiscale winst. Een deel van deze schijnwinst komt zo ten onrechte als belasting tot uitkering. Dit betekent een verdere verzwakking van de verhouding eigen ten opzichte van vreemd vermogen.

In onze maatschappij worden in theorie de beslissingen op grond van calculatorische overwegingen genomen. Hierbij worden baten en lasten in eenzelfde maat, namelijk in de geldeenheid, uitgedrukt. Als nu die geldeenheid geen constante waarde heeft en als daarmee niet in de calculaties rekening is gehouden, worden de calculaties op foutieve veronderstellingen gebouwd en moeten er wel verkeerde beslissingen zijn en worden genomen. *Als dit proces een kwart eeuw doorgaan is en nog steeds niet is gestopt, is het hoogstwaarschijnlijk dat onze economische structuur zeer belangrijke onevenwichtigheden vertoont. Deze zullen vooral aan het licht komen als inderdaad de inflatie gestopt is of in een duidelijk langzamer tempo doorgaat. Dan krijgen wij de rekening voor de tijdens de inflatie genomen foutieve beslissingen, o.a. op het gebied van nieuwe investeringen, uitbreidingen en het aangaan van langdurige verplichtingen.*

Bij die „afrekening" zijn dan ook o.i. grote economische moeilijkheden te verwachten. Na een lange hausse is zo een eveneens lange depressie waarschijnlijk. Daarbij zullen in het bijzonder die bedrijven in moeilijkheden komen, die een te klein eigen vermogen hebben als buffer voor het opvangen van tegenslagen.

Als een politiek die tot gevolg een aantasten van het risico-dragend vermogen heeft al noodzakelijk is, dan blijft dat een gevaarlijke politiek, die zeker alleen maar gedurende korte tijd toegepast mag worden. Dit laatste geldt natuurlijk niet alleen voor de handel.

W. J. van de Woestijne

Rendement van onroerend goed

IR. P. GERBRANDA

Het artikel van Jhr. Ir. L. H. op ten Noort in *ESB* van 15 mei jl. geeft mij aanleiding tot enkele opmerkingen.

Op ten Noort heeft een aantal grafieken ontworpen die bedoelen inzicht te geven in de vraag hoe het rendement van onroerend goed (gebouwen, beleggingspercelen) zich ontwikkelt op lange termijn bij inflatie en wel bij lage, gemiddelde of normale en hoge escalatie van lonen, prijzen en huren.

De begrippen lage, normale en hoge escalatie worden dan nader door schrijver vastgelegd in een drietal reeksen jaarlijkse stijgingspercentages voor ter zake doende waarden en kostenfactoren.

Deze percentages worden gebruikt als basis voor de berekening van de ontwikkeling in de tijd van die waarden en kostenfactoren, zoals dat voor de berekening van samengestelde intrest geschiedt.

De aldus berekende waarden en kostenfactoren op toekomstige tijdstippen zijn de gegevens die ten grondslag liggen aan de grafieken waarin het verloop van de jaarlijkse verandering van de restwaarde, de netto huurwaarde en tenslotte ook 0,01 x de restwaarde zijn weergegeven in de tijd.

Om een beter inzicht te krijgen in de betekenis van de gekozen percentages heb ik een tabel opgesteld, waarin vermeld de indexcijfers, die op een aantal tijdstippen lopende tot 30 jaar na de

startdatum voor de diverse waarden en kostenfactoren samenhangen met die gekozen percentages en de berekeningswijze.

Uit de tabel blijkt dat bij de aangehouden percentages die Op ten Noort in zijn grafieken heeft verwerkt, na bijv. 20 jaar de loonkosten bij lage escalatie rond 2 x zo snel zijn gestegen als de prijzen, bij gemiddelde escalatie rond 3,6 x zo snel zijn gestegen als de prijzen en bij hoge escalatie rond 6,4 zo snel zijn gestegen als de prijzen, terwijl administratie, beheer en onderhoudskosten resp. 1,6, 2,5 en 3,85 x zo snel zijn gestegen als de huren.

De prijzen en huren zijn dan reeds resp. 1,6 x, 2,6 x en 4,25 x die van het uitgangstijdstip.

Na 30 jaar vindt men voor de loonkosten een stijging die resp. 2,7, 5 en 10 x zo snel is als die voor de prijzen, die zelf reeds 2,1 x, 4,3 x en 8,75 x die van het uitgangspunt zijn.

Bij de lage escalatie is een en ander m.i. denkbaar, de aangehouden percentages wijzen in de richting van een jaarlijkse produktiviteitsstijging met ongeveer 3,5%.

Bij de normale (een wat fatalistisch woord in dit verband) escalatie heeft Op ten Noort aangenomen dat alle percentages verdubbeld worden; bij de hoge escalatie zijn alle percentages door hem verdrievoudigd.

Het resultaat van zijn onderzoek neergelegd in de grafieken is daardoor m.i. niet juist.

De verdubbeling, resp. verdrievoudiging van de percentages brengt mee dat ook het verschil tussen de toename van de loonkosten en die van de prijzen twee resp. driemaal zo hoog wordt, zodat de loonkosten niet jaarlijks 3½% meer stijgen dan het prijspeil, maar 7 resp. 10,5%.

Om dit verschil zo duurzaam mogelijk te maken, zou een dienovereenkomstige orde van grootte voor de produktiviteitsstijging nodig zijn.

Sterke inflatie wordt m.i. niet gekenmerkt door een steeds groter verschil tussen loonkostenstijging en prijsstijging, maar door een „haasje over” spelen van prijzen en lonen. De reële produktiviteitsstijging blijft daarbij wellicht ongeveer gelijk.

Uitgaande van bepaalde stijgingspercentages bij lage escalatie en groeiende produktiviteit dient men om het effect van toenemende escalatie tot uiting te brengen m.i. alle percentages met een ongeveer gelijk getal te verhogen.

De conclusie van Op ten Noort dat de door hem ontworpen grafieken een betrouwbaar hulpmiddel zijn voor het bepalen van het toekomstige rendement bij geringe, normale en hoge escalatie van kosten, prijzen en huren lijkt mij te optimistisch.

Ook betwijfel ik of de grafieken dienstig kunnen zijn voor het bepalen van het moment van afstoten van het onroerend goed, dat overigens bij geringe escalatie, als ik grafiek D goed lees, niet binnen 50 jaar zou komen.

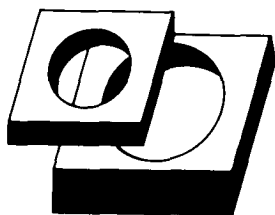
P. Gerbranda

Naschrift

Ir. Gerbranda heeft ioffelijke moeite genomen op de materie nader licht te werpen. Voorop sta echter: de ontwikkelde methode is bedoeld inzicht te geven in het rendementsverloop in de volgende 15 - 25 jaar, dat bij voortgang der jaren

Indexcijfers volgende uit de door Jhr. Ir. L. H. op ten Noort aangehouden stijgingspercentages.

Startpunt is 100	Stijgingspercentage			Na 10 jaar			Na 15 jaar			Na 20 jaar			Na 25 jaar			Na 30 jaar		
	laag	normaal	hoog	laag	normaal	hoog	laag	normaal	hoog	laag	normaal	hoog	laag	normaal	hoog	laag	normaal	hoog
r ₁ Grondwaarde	3	6	9	134	179	237	156	240	364	181	321	561	209	429	862	243	574	1327
r ₂ Opstalwaarde	2,5	5	7,5	128	163	206	145	208	296	164	265	425	185	339	610	210	432	875
r ₃ Algemeen prijspeil																		
r ₄ Huur																		
r ₅ Bouwkosten	4	8	12	148	216	310	180	317	547	219	466	965	266	685	1700	324	1006	2996
r ₆ Verzekerde herbouw																		
r ₆ Kosten	6	12	18	179	310	523	240	547	1197	321	965	2739	429	1700	6266	574	2996	14330
r ₆ Loonkosten																		
Kostenadministratie	5	10	15	163	259	405	208	418	814	265	673	2103	339	1083	6266	432	1745	6622
r ₅ +r ₆ en beheer																		
2 Onderhoud																		

Golfbewegingen in het aanbod van collectieve goederen

DRS. J. M. BRONNEMAN

Volgens de welvaartstheorie leidt de werking van het marktmechanisme onder bepaalde voorwaarden, en gegeven de inkomensverdeling, tot een optimaal resultaat: het Pareto-optimum. Er zijn echter goederen, die niet voor levering via de markt in aanmerking komen, omdat zij niet in op een markt verkoopbare eenheden zijn te splitsen. Voorbeelden van deze zogenaamde collectieve goederen zijn: algemeen bestuur, justitie, buitenlands beleid en defensie. De distributie van collectieve goederen vindt in verband met het niet-splitsbare karakter ervan niet via een stelsel van markten plaats, maar via het politieke systeem.

Een belangrijke vraag is nu: wat gebeurt er indien het politieke systeem de productie van collectieve

goederen ter hand neemt en zijn er redenen om te verwachten dat een (Pareto-)optimaal resultaat tot stand komt.

Een recent antwoord op deze vraag is gegeven door Bruno S. Frey in het voorlaatste nummer van Finanzarchiv 1). Hij presenteert een model van de politieke en economische werkelijkheid en leidt daaruit in de eerste plaats af dat er golven of cycli in vraag en aanbod van collectieve goederen zijn. In de tweede plaats meent hij op grond van zijn model te mogen concluderen dat er geen reden is om een optimaal resultaat te verwachten. Deze conclusies zijn voldoende interessant om aan een nader onderzoek te onderwerpen. Begonnen wordt met een uiteenzetting van Freys opvattingen.

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Instituut voor Onderzoek van
Overheidsuitgaven

Freys model

In zijn model voert Frey vier besluitvormende instanties ten tonele. In de eerste plaats zijn daar de consumenten die tevens kiezers zijn. Van hen wordt verondersteld dat zij hun nut maximaliseren. Tweede besluitvormer is de regering, die geacht wordt stemmen te maximaliseren. Ook het ambtenarenapparaat neemt een plaats in het model in. Frey gaat er, in het voetspoor van Niskanen, vanuit dat het ambtenarenapparaat budgetmaximalisatie nastreeft. De producenten fungeren als vierde besluitvormende instantie.

Frey splitst vervolgens het politieke spel in vier perioden. Tijdens de eerste periode vindt — onder invloed van factoren die hier verder niet ter zake doen — een verstoring van het evenwicht tussen vraag en aanbod van collectieve goederen plaats. In de tweede fase wordt de vraag tot uitdrukking gebracht. Het derde stadium laat de reacties zien van de regering, waarna de vierde fase intreedt; daarin komt het feitelijke aanbod tot stand.

Waardoor worden de verschillende fasen nu gekenmerkt? Wanneer consumenten-kiezers geen vrede meer hebben met het bestaande pakket goederen (fase 1), moeten zij zich — indien een collectief goed gewenst wordt — tot het politieke systeem wenden om hun vraag tot uitdrukking te brengen (fase 2). De regering wordt duidelijk gemaakt dat aanbod van het collectieve goed in kwestie stemmen oplevert, terwijl het achterwege blijven van aanbod hervorkiezing in gevaar brengt. Karakteristiek voor deze fase is dat a. het nut van het

en veranderingen in investeringen, onderhoud en huren regelmatig aangepast moet worden. Men herkent dan de trend en kan tijdig bijsturen. Het aldus ontwikkelde hulpmiddel moet met kennis van zaken worden gehanteerd.

De tabel van Ir. Gerbranda geeft de geïsoleerde cijfers, die reeds in samengestelde vorm in grafiek zijn gebracht. Bij toenemende escalatie, eerder bij grote escalatie, treedt onevenwichtigheid op en moeten in het maatschappelijke leven nieuwe evenwichtsvormen worden gevonden, die op hun beurt basis zijn voor de verdere trend. Daarop moet dan steeds worden aangepast; men behoudt kijk op de zaak.

Het is naar mijn mening niet gerechtvaardigd, wat Ir. Gerbranda blijkbaar meent te moeten doen, een directe paralleliteit in aanmerking te nemen tussen de escalatie van de diverse factoren c.q. samengestelde factoren en de „inflatie” als algemene index van het koopkrachtverlies enerzijds en de „produktiviteits-

stijging” anderzijds. Bij de exploitatie hebben wij met verschillende koopkrachtpakketten en met daarbij behorende verschillende wijzigingen in de index te maken. Daarom ook kan men niet alles domweg „indexeren” aan de hand van de kosten van levensonderhoud. Dat is niet door te voeren en zou bovendien tot versterkte inflatie leiden. Zie in dit verband bijv. eens naar de inhoud van de index voor de kosten van energie in de verschillende koopkrachtpakketten.

Het is dus wel duidelijk dat de ontwikkelde methode geen statische, duurzame, eens en voor altijd vastgelegde norm stelt, maar niets meer is dan een steeds aan de hand van nieuwe omstandigheden aan te passen weeginstrument om na te gaan hoe bij te verwachten veranderende verhoudingen in de naaste toekomst de trend van het rendementsverloop zal zijn. Dat is waardevol: daarmee kan voordeel worden gedaan c.q. kunnen verliezen worden voorkomen.

L. H. op ten Noort

1) Bruno S. Frey, A dynamic theory of public goods, in *Finanzarchiv*, XXXII, no. 2, blz. 185-193.

betrokken collectieve goed breed wordt uitgemeten en men de kosten verwaarloost; b. er een tamelijk grote eensgezindheid bestaat over de wenselijkheid van de bedoelde overheidsactiviteit; en daarom c. veel meer van het collectieve goed wordt gevraagd dan het geval zou zijn, indien men gedwongen was de (marginale) kosten bij de overwegingen te betrekken.

De oorzaak van de te grote vraag (vergeleken met de situatie waarin marginale kosten in ogenschouw worden genomen) is, volgens Frey, gelegen in de aard van een collectief goed: de vrager daarvan behoeft de kosten niet bij zijn overwegingen te betrekken omdat geen enkele zekerheid bestaat dat hij een bijdrage in die kosten zal moeten leveren (dat hangt o.a. van de financieringswijze af). Betaalt hij niet, dan kan hij niet van het genot van het collectieve goed worden uitgesloten. Het goed is immers niet splitsbaar.

De regering — indien wordt verondersteld dat zij stemmen maximaliseert — kan, op straffe van overplaatsing naar de oppositiebanken, niet veel anders doen dan actie ondernemen (fase 3). Karakteristiek voor deze fase is dat de regeringsdaden a. duidelijk zichtbaar voor het electoraat zullen zijn en b. in korte tijd moeten kunnen worden ondernomen. De regering zal o.a. te voorschijn komen met plannen, programma's en wetten.

Wanneer de plannen langzamerhand uitgevoerd worden, verandert de politieke situatie. Het electoraat krijgt de rekening gepresenteerd (fase 4). In deze fase waarin de kosten centraal worden gesteld, terwijl de baten, die in de eerste fase prevaleerden, naar de achtergrond verschuiven 2), zal men voorwenden dat het eigen profijt gering is of niet bestaat. De eertijds unanieme vraag naar het betrokken collectieve goed verdwijnt en de daling van de politieke vraag treedt in. Hoewel de regering zal wijzen op de successen van het gevoerde beleid en politiek goed georganiseerde groepen zal vrijwaren van een bijdrage in de kosten, moet zij, om aan de macht te blijven, het aanbod van het collectieve goed verminderen vergeleken met de oorspronkelijke politieke vraag. Aldus ontstaat een golfbeweging in vraag en aanbod van collectieve goederen, zo meent Frey.

Freys tweede conclusie, dat er geen krachten in het spel zijn die tot een optimale produktie van collectieve goederen leiden, is gebaseerd op de redenering dat voor het bereiken van een opti-

mum in ieder geval kosten en baten met elkaar vergeleken dienen te worden. Welnu, in geen enkele fase vindt dit plaats: eerst valt de nadruk op de baten en daarna verschuift het accent naar de kosten. Van een afweging van kosten en baten is nooit sprake.

Enige kanttekeningen

De theorie van Frey bezit door haar eenvoud een zekere aantrekkelijkheid, maar er kleven een aantal fundamentele bezwaren aan. Allereerst bekijken wij hieronder de golfbeweging in de vraag naar en het aanbod van collectieve goederen.

Wat de vraag van *consumenten-kiezers* betreft, lijkt een golfbeweging wel plausibel. Het zal enige problemen geven om een operationele definitie van die vraag te vinden, maar wanneer men bijv. denkt aan de mate van publiciteit, het stellen van kamervragen, handtekeningacties en demonstraties, dan is een golfbeweging in die activiteiten waarschijnlijk wel te constateren. Het valt echter te betwijfelen of de daling van die vraag nu juist moet worden toegeschreven aan het feit dat de consumenten-kiezers de rekening gepresenteerd krijgen.

Een zwak punt in het model van Frey, wat betreft de vraagzijde, is de rol van het ambtenarenapparaat. Bij het bespreken van de besluitvormende instanties wordt voor de vierde macht een plaats ingeruimd en wordt zelfs verondersteld dat het ambtenarenapparaat budgetmaximalisatie nastreeft. Wanneer de vier fasen van de golfbeweging worden beschreven, verneemt de lezer niets meer over de rol en betekenis van de vierde macht. Met name zou het interessant zijn om te horen hoe het ambtenarenapparaat reageert op een daling van de politieke vraag van consumenten-kiezers. Gegeven Freys veronderstelling van budgetmaximalisatie ligt daar toch een belangenconflict.

Wat het aanbod betreft, springt in het oog dat niet helemaal duidelijk is wat daarmee wordt bedoeld. Soms krijgt men de indruk dat het gaat om een golfbeweging in de *goede voornemens* (plannen, programma's) van de regering. Dan weer lijkt het te gaan om een golfbeweging in het *feitelijke* aanbod van collectieve goederen. Dit laatste is nu niet een algemeen verschijnsel. Dalingen van het aanbod van collectieve goederen treft men maar zelden aan. Het is in dit verband nuttig de Miljoenennota van 1967 in herinnering te roepen. Daarin wordt een passage gewijd

aan de vraag in hoeverre overheidsuitgaven flexibel zijn. Nadat de overheidsactiviteiten zijn onderscheiden in uitgaven voor collectieve goederen, voor individuele goederen en voor overdrachten wordt in bovengenoemde nota opgemerkt dat de mate van flexibiliteit voor de onderscheidene overheidsactiviteiten niet gelijk is, en vervolgens over collectieve goederen:

„Historisch gezien moet de flexibiliteit bij dit deel van de overheidstaken, met uitzondering van defensie, niet groot worden gedacht. Er is enige marge voor beperking van de daarmee verband houdende uitgaven door het voorzieningspeil te verlagen of constant te houden” 3).

Golfbewegingen lijken niet goed mogelijk

Hierboven is uiteengezet dat Frey tot tweeërlei conclusies komt: 1. er zijn golfbewegingen in vraag en aanbod van collectieve goederen; 2. er zijn geen krachten in het politieke spel die een (Pareto-)optimale produktie van collectieve goederen teweegbrengen. Immers, in geen van de vier door Frey genoemde fasen worden kosten en baten van het collectieve goed waarom het gaat met elkaar vergeleken. Eerst staan de baten centraal en daarna richt de belangstelling zich uitsluitend op de kosten. Deze opmerking van Frey doet denken aan de verzuchting van een oud-minister-president dat bezwaren tegen hoge belastingen nooit worden gehoord bij de invoering van nieuwe maatregelen, die belastingverhoging nodig maken, maar wel bij de behandeling van belastingwetten. Enige werkelijkheidswaarde heeft de tweede conclusie van Frey dus wel, maar hij maakt het te bont wanneer hij zegt dat er *geen* krachten zijn die het politiek-economische systeem naar een Pareto-evenwicht sturen omdat de netto-baten (bruto-baten minus kosten) in geen enkele fase worden benadrukt. Misschien geldt dit enigermate voor de individuele kiezer, maar de budgetcyclus binnen de regering en het begrotingsproces in het parlement zijn zodanig gestructureerd dat afweging van kosten en baten voortdurend plaatsvindt. Dat dit afwegingsmechanisme verbetering behoeft, is een andere zaak.

J. M. Bronneman

2) Ten einde de kosten te ontlopen.
3) *Nota over de toestand van 's Rijks financiën*, kamerstuk 8800, no. 1, zitting 1966-1967, blz. 19.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

A. C. M. Jansen en M. de Smidt: **Industrie en ruimte; de industriële ontwikkeling van Nederland in een veranderend sociaal ruimtelijk bestel.** Van Gorkum Company BV, Assen, 1974, 202 blz., f. 22.

De auteurs, medewerkers bij resp. het Economisch-Geografisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam en het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Utrecht hebben volgens hun voorwoord met het schrijven van dit boek de bedoeling gehad de studenten in de geografie en in de economie alsmede andere geïnteresseerden een overzicht te geven van de industrialisatie van Nederland. De studie is vanuit de geografische invalshoek opgezet en omvat een zestal hoofdstukken: 1. Het Europese kader; 2. De industriële structuur van Nederland; 3. Regionale aspecten van de industriële structuur; 4. Industriële formaties; 5. Het ruimtelijk gedrag van de onderneming; 6. Industrieel bedrijfsleven in een veranderend sociaal-ruimtelijk, ecologisch en maatschappelijk bestel.

De inhoudsopgave duidt erop dat de auteurs gestreefd hebben naar een complete behandeling van het gestelde probleem. De volgende onderwerpen krijgen dan ook de aandacht: de context waarbinnen de Nederlandse ontwikkeling zich afspeelde, de historische ontwikkelingen van de industrialisatie, de geografische aspecten hiervan, enkele types van industrieën en de toekomst van de industrie in zijn veranderende omgeving.

Daar het boek strikt beschrijvend en in het algemeen eenvoudig van stijl is gehouden, is het zeker toegankelijk voor een breed publiek. Mijn kritische commentaar richt zich dan ook niet op de opzet, de structuur, de stijl of de methoden van het boek, maar op de inhoudelijke aspecten.

Daar de hoofdstukken 2 en 3 het kernstuk van het boek vormen, lijkt het mij nuttig bij een bespreking van deze hoofdstukken uit te gaan. Daarna zullen het inleidende hoofdstuk en de laatste drie hoofdstukken volgen. Per hoofdstuk zal steeds een korte schets van de inhoud worden gegeven, waarna enige punten van kritiek volgen.

Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de geschiedenis van de industrialisatie van Nederland. Deze wordt ingedeeld naar een aantal hoofdperiodes: vóór de eerste wereldoorlog, tussen de wereldoorlogen en na de tweede wereldoorlog. Voor alle perioden wordt allereerst de

ontwikkeling bestudeerd van de bedrijfstakstructuur in ca. 8 bedrijfstakken van de industriële werkgelegenheid.

Een volgende paragraaf bestudeert de „niveauperhoging” van de industrie in Nederland aan de hand van drie tendenties: de kapitaalintensivering, de optimale ondernemingsgrootte en de groei van de basisindustrieën. Een paragraaf over het overheidsbeleid ten aanzien van de industrialisatie (structuurbeleid) sluit het hoofdstuk af.

Nadat aldus de algemene nationale ontwikkeling is geschetst, volgt in hoofdstuk 3 het ruimtelijke patroon hiervan. Het eerste gedeelte van dit hoofdstuk over de ruimtelijke verdeling van de industrie in Nederland tot 1950 steunt voornamelijk op het werk van Everwijn en Blink voor de periode tot de eerste wereldoorlog, van Winsemius voor de periode 1920-1930 en van Steingenga voor de periode 1930-1950, terwijl door de auteurs zelf de periode na 1950 geanalyseerd werd. Ook in dit hoofdstuk wordt uitgegaan van de werkgelegenheid per bedrijfstak. De regionale indeling is naar provincies, terwijl alleen in de laatste periode, t.w. 1963-1970, tevens de EEG-indeling naar voren komt. Ook hier wordt het hoofdstuk besloten met een paragraaf over het overheidsbeleid (regionale politiek en industrialisatiepolitiek).

Mijn kritiek op deze beide hoofdstukken richt zich vooral op het feit dat de redenen voor de belangrijkste keuzen over de indeling van het materiaal niet worden aangegeven of geëxpliciteerd. Zo blijft het onduidelijk waarom het aanbeveling verdient, de ontwikkeling van de industrie onder het aspect van werkgelegenheid, van bedrijfstakken, van provincies of van EEG's en 10-jaars of andere perioden te bestuderen. Dit geldt in versterkte mate bij de paragraaf over niveauperhoging.

Voor studenten die later zelfstandig empirisch onderzoek moeten verrichten is een bespreking van de voor- en nadelen van zulke keuzen volgens mij noodzakelijk, ten einde te vermijden dat klakkeloos standpunten worden overgenomen, zonder dat men zich bewust is van het feit, dat dit een duidelijke keus impliceert met betrekking tot de waargenomen werkelijkheid.

Mijn verdere kritiek op deze hoofdstukken richt zich op het gebruikte materiaal. Bij de analyse van de naoorlogse periode bijv. maken de auteurs gebruik van de Algemene Industrie Statistiek (AIS), welke minder nauwkeurig is dan de resultaten uit de Bedrijfstellingen in 1950 en 1963. Het gebruik van de AIS als bron verbaast mij in dit verband te meer, omdat in hoofdstuk 4, par. 3 bij punt 2 wel gebruik is gemaakt van de Bedrijfstellingen, terwijl ook ten behoeve van de studie over het verleden bijna uitsluitend gebruik is gemaakt van de resultaten van Algemene Tellingen.

Ondanks deze kritiek geven de hoofdstukken 2 en 3 een goed overzicht van het gestelde probleem en kan men de opzet van de auteurs hierin als geslaagd beschouwen.

In hoofdstuk 4, dat handelt over industriële formaties, wordt naar verklaringen voor het beschreven ruimtelijke gedrag gezocht. Winsemius (wiens studie in het vorige hoofdstuk werd besproken) heeft getracht om alle bedrijfstakken aan één locatiefactor te binden. Dit was mogelijk in een tijd dat de industriële oriëntatie relatief simpel en doorzichtig was. Het lijkt mij dan ook terecht, dat de auteurs stellen dat voor de verklaring van het huidige ruimtelijke spreidingspatroon deze benadering niet meer kan worden gevolgd. De benadering die de auteurs gebruiken voor de beschrijving van de hedendaagse werkelijkheid, wordt gekenmerkt door het begrip formatie, dit is een groep industrieën georiënteerd op een type „milieu”. De opzet van de analyse is als volgt.

„Het karakteristieke habitat van de industrie wordt onderzocht en de belangrijkste kenmerken ervan in totaal worden gezien als locationele verklaring”. Achtereenvolgens volgen dan paragrafen over: havengebonden industrie en stedelijke industrie als formatie, de metamorfose van de bedrijvigheid, die voorheen georiënteerd was op arbeid, en de transformatie van de agrarische industrie. Bij de beschrijving van elk type formatie wordt vaak gebruik gemaakt van zgn. „case studies”.

Hoofdstuk 4 bevat mijns inziens enkele belangrijke tekortkomingen. Sturend is allereerst, dat het kernbegrip van de analyse, de „formatie”, slechts terloops in de paragraaf over havenindustrieën wordt behandeld. Ernstiger is evenwel dat in het geheel niet wordt aangegeven wat de theoretische fundering of relevantie is van de door de auteurs gepresenteerde formaties. Onduidelijk is bovendien of de indeling is gebaseerd op intuïtie of op empirisch onderzoek, of ze wel of geen uitputtende groepering is van de industriële bedrijfstakken, of de indeling van een bedrijfstak in een bepaalde formatie indeling in een andere formatie uitsluit enz. Tevens komt de vraag op waarom de au-

teurs de in de voorgaande hoofdstukken gebezigde bedrijfstakindeling niet ook in dit hoofdstuk hebben aangehouden om daarbij de relevante productiemilieus te zoeken.

Door het ontbreken van een theoretisch raamwerk heeft de behandeling van een aantal kenmerken van individuele industrieën, van groepen van industrieën en van hun omgeving meer een illustratief dan een beschrijvend analytisch karakter. Maar zelfs illustratief is het boek niet feilloos, omdat in de tekst onbewezen stellingen staan, zoals „de inflatoire ontwikkeling, die met name door spanningen op de arbeidsmarkt in de voornaamste concentratiegebieden van het Westen, o.a. Rijnmond, worden aangejaagd” (blz. 117). Onbewezen, en in de tekst niet ter zake doend, is de stelling: „Sanering zal aan de fusies (van bedrijven uit de strokarton-industrie) moeten voorafgaan, al adviseerde het NEI alleen het laatste” (blz. 129).

De bovenstaande bezwaren over de belangrijkste onderdelen van het boek zouden nog vergeeflijk zijn, ware het niet dat in hoofdstuk 1, dat handelt over het Europese raamwerk waarin het behandelde probleem moet worden gezien, erg veel onvolkomenheden voorkomen. Dit hoofdstuk draagt alle kenmerken van een haastklus: taal- en zetfouten, slordige formulering en, erger, theoretische onzin.

Het hoofdstuk bestaat uit paragrafen over het Westeuropese kerngebied als geografisch kader, over de economische groei en industriële structuurverschuiving in Nederland in het licht van de EG, over de invloed van de EG op de locatie van de industrie als gevolg van het vrije verkeer van goederen, arbeid en kapitaal en uit twee losstaande paragrafen over hulpbronnen: de trek naar de kust van basisindustrieën en de energievoorziening. Mijn kritiek zal ik hier per paragraaf toelichten met een enkel voorbeeld. In de eerste paragraaf over de relevantie van Europa voor de bestudering van de industriële ontwikkeling in Nederland wordt terecht de economische samenhang als reden hiervoor aangevoerd. Het is echter onbegrijpelijk dat de auteurs Groot-Brittannië buiten het Europese kader willen houden voordat zij de uitwerking van de Britse toetreding tot de EG kennen. Dit is vooral onbegrijpelijk omdat de economie van Groot-Brittannië nauw is verwoven met de economie van de continentale landen die wel tot het kerngebied behoren. In dezelfde paragraaf worden vervolgens een aantal regio's onderscheiden in dit kerngebied en ingedeeld naar het secundaire of tertiaire karakter van hun economie. Met dit onderscheid wordt verder in het boek niets meer gedaan. In hetzelfde hoofdstuk komt het regionale element zelfs niet meer terug (de economische groei en de structuurwijzigingen worden per

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (070) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

land behandeld), zodat deze paragraaf niet meer dan als illustratie kan dienen.

Bij de behandeling van de structuurwijziging duikt andermaal de illustratiezin van de auteurs op. Slechts drie bedrijfstakken, t.w. confectie, textiel en chemie, worden beschreven. Deze beschrijving wordt zonder verklaring of toelichting als representatief voor de totale ontwikkeling gepresenteerd.

Voor al op de paragrafen die de mogelijke invloed van de EG op de Nederlandse industriële structuur behandelen, is veel kritiek te geven. Allereerst over de integratie van afzetmarkten. Hierover wordt op blz. 12 gesteld: „Een theorie die handelt over vestigingsplaatskeuze, de goederenbeweging en de verplaatsing van productiefactoren als integraal proces is niet voorhanden”. Naar het mij voorkomt is deze theorie wel voorhanden, en wel de economische theorie in het algemeen en de ruimtelijke economie in het bijzonder. „Wel kan worden gewezen op een interessante studie, waarin getracht wordt de totaliteit van konsekventies van Europese eenwording in industrieel geografisch opzicht te schatten. Gedoeld wordt op de poging ondernomen door C. Clark, F. Wilson en J. Bradley. Zij hanteren hiervoor het economic potential model”. Een hele bladzijde wordt vervolgens aan dit artikel besteed met als conclusie: „Het economic potential model is dus wel wat pretentius”.

Het is mij onbegrijpelijk hoe een losstaand artikel in de plaats kan worden gesteld van de gehele economische theorie, terwijl bovendien deze drie auteurs geenszins deze pretentie hadden.

Ook de bespreking over invloed van het vrije kapitaalverkeer is beneden peil. Hoe men zonder enige uitleg het axioma: „Kapitaalsstromen zijn geografisch gezien vooral van belang in de vorm van directe investeringen, vastgelegd in locaties en met een vervangende en verdiepende waarde voor de produktiestructuur”, kan stellen is mij te enen male onbegrijpelijk. Al even onbegrijpelijk is het hoe dit geheel dan zonder verdere aanleiding of bewijsvoering naar de volgende slotopmerking kan leiden:

„Men kan zich daarbij niet onttrekken aan de indruk, dat tot op heden

kapitaalsmobiliteit tot uitdrukking komend in investeringen eerder productiemilieuvolgend zijn geweest dan productiemilieuvormend”.

Onbegrijpelijk is ook de stelling bij de aanhef van de paragraaf over de invloed van het vrije verkeer van de productiefactor arbeid:

„Een volledige mobiliteit van productiefactoren, die volgens de theorie kan zorgen voor een vermindering van de geografische verschillen in productie-omstandigheden, is in de Europese praktijk een fictie”.

Het verdere betoog wordt ontsierd door niet ter zake doende stellingen en een overmatig gebruik van onduidelijke Engelse termen die uitgelegd, vervangen of weggelaten hadden dienen te worden. Het totaal overziende kan voor dit hoofdstuk slechts de kwalificatie „slecht, onvoldragen en onjuist” worden gegeven.

Enigszins losstaand van de tot nog toe besproken hoofdstukken is hoofdstuk 5, het ruimtelijk gedrag van de onderneming, waarin een beschrijving wordt gegeven van de aard en ontwikkeling van Nederlands grootste concerns, gevolgd door een analyse van de ruimtelijke spreidingspatronen van de vestigingen van deze concerns. Het onderzoek, gebaseerd op enquêtes, is oorspronkelijk voor Nederland en resulteert in de constatering dat de kwaliteit van de arbeid in het algemeen afneemt, naarmate de afstand tot de hoofdvestiging toeneemt. Tot slot worden in dit hoofdstuk nog enkele aspecten van buitenlandse vestigingen in Nederland beschreven. Het hoofdstuk is helder en begrijpelijk geschreven en heeft slechts één nadeel, dat het verband met de rest van het boek niet duidelijk is.

Het boek wordt afgesloten met hoofdstuk 6 getiteld: „Industrieel bedrijfsleven in een veranderend sociaal ruimtelijk, ecologisch en maatschappelijk bestel”.

In opklimmende mate van veralgemening worden hier achtereenvolgens besproken: de verschuivingen binnen de industrie, de verschuivingen tussen de industrie en andere sectoren en de plaats van de bedrijvigheid in het sociaal ruimtelijk systeem, in het ecologische systeem en tenslotte in het gehele

maatschappelijke bestel. Gegeven hetgeen eerder in het boek werd behandeld, kan de bespreking slechts bedoeld zijn om aan de lezer een indruk te geven van de factoren in de relatie tussen de moderne maatschappij en de industrie die van invloed zijn op de vestigingsplaatskeuze van de industrie. Deze factoren monden uit in een conclusie over de ruimtelijke verdeling van de industrie in de toekomst. Jammer genoeg is de voor de hand liggende schakel met de rest van het boek niet gelegd, hetgeen andermaal de indruk bevestigt dat het boek slechts een opsomming is van historische feiten van

de geografie van de industrie in Nederland.

Als afsluiting kan worden gesteld dat het boek goede hoofdstukken bevat die veel kunnen bijdragen tot inzicht in het onderwerp dat de schrijvers wilden belichten (2 en 3), maar dat er tevens zwakke en slechte hoofdstukken in voorkomen (1).

Daarom is dit boek ongeschikt voor gebruik bij het onderwijs (hoewel in colleges natuurlijk wel iets kan worden rechtgetrokken) terwijl het voor geïnteresseerde leken zelfs misleidend is.

W. T. M. Molle

Dr. G. E. Engberts: Woningmarkt- en woningbehoefte-onderzoek; de wederzijdse relatie tussen beleid en onderzoek. Kluwer BV, Deventer, 1973, 79 blz., f. 13,50.

Vorig jaar verscheen als uitgave van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB) een studie van Drs. G. E. Engberts, die de titel meekreeg *Woningmarkt- en woningbehoefte-onderzoek*, met als ondertitel *de wederzijdse relatie tussen beleid en onderzoek*. Zoals intussen al door meerderen werd opgemerkt, valt bij eerste lezing vooral op dat één bepaalde methode van woningbehoefte-onderzoek, nl. de methode Halle die in de jaren twintig en later door Amsterdam werd gebruikt, op 25 van de 70 pagina's tekst beslag legt, terwijl zij ook in de rest van het boekje herhaaldelijk ten tonele wordt gevoerd. Dat betekent dat één vorm van onderzoek diepgaand behandeld wordt, terwijl vervolgens in vogelvlucht een groot aantal zeer uiteenlopende onderzoeken aan de orde komen om de bedoeling van de schrijver (volgens de ondertitel), het aantonen van wederzijdse beïnvloeding van onderzoek en beleid, waar te maken. Door deze ietwat verwarrende opbouw wordt de indruk gewekt dat door de titel de werkelijke bedoelingen toch niet geheel worden gedekt, maar dat de schrijver zich zodanig bij het onderzoek zelf betrokken voelt dat hij de verleiding niet heeft kunnen weerstaan een methode die hem door haar eenvoud (in tegenstelling tot veel nieuwere methoden) erg heeft aangesproken, opnieuw onder de aandacht te brengen.

Wellicht is het nuttig een kort overzicht te geven van de gang van het betoog, aan de hand van de opeenvolgende hoofdstukken.

Het eerste hoofdstuk draagt de titel „Methode van de jaren '20” en bevat voornamelijk de uitwerking in extenso die al werd genoemd. De methode gaat aardig op, zowel vóór als na de oorlog (tenminste voor de jaarlijkse mutaties in de woningbehoefte) en hiermee is bewezen dat demografische factoren tot heden toe de belangrijkste rol spelen in de verandering van de woningbehoefte in kwantitatieve zin. Hierna volgt dan

wat gestoei met economische invloeden, bedoeld om aan te tonen dat die benadering aanzienlijk minder oplevert dan de demografische, maar dit verband met het voorgaande blijkt niet onmiddellijk overduidelijk, evenmin als de functie in de gang van het betoog over beleid en onderzoek.

Als vervolg op het pleidooi van hoofdstuk I volgt in hoofdstuk II een bespreking van de kritiek die in 1928 (!) door een commissie uit het Nederlands Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw vernietigend, maar blijkbaar ongefundeerd werd uitgebracht op „Halle”. Pas later komt hier de aap uit de mouw en krijgt de hele bijna vergeeten affaire een plaats in de analyse: officiële commissies hebben de neiging zich aan het overheidsbeleid te conformeren en onafhankelijke eenlingen in te kapselen.

Na de degelijke werkwijze in de hoofdstukken I en II komt in hoofdstuk III de vaart erin. In drie paragraafjes worden zeker tien naoorlogse vormen van woningbehoefte-onderzoek of schrijvers daarover besproken en ook van dit onderdeel wordt later de bedoeling duidelijk: onafhankelijk onderzoek (het EIB met zijn *Bouwnota 1962* en Drs. J. C. Jansse met een behoefte-raming veel hoger dan de officiële) wordt weliswaar vaak verguisd of monddood gemaakt in een commissie, maar levert de noodzakelijke bijsturing van officiële visies.

Hoofdstuk IV moet dienen als afsluiting van het voorafgaande en een vergelijking geven van de berekeningswijzen bij diverse methoden en van de pretenties en onderlinge kritiek van de onderzoekers. Doordat echter een methodologische bespreking van alle ontworpen behoefte-ramingen nauwelijks de bedoeling van de schrijver was, komt uiteraard ook deze vergelijking niet zo best uit de verf. Wel wordt duidelijk gemaakt dat de schrijver van oordeel is dat een simpele behoefteschatting, waarbij het gezond verstand de resulta-

ten onder controle kan houden, te verkiezen is boven ingewikkelde methodes waarbij een opeenstapeling van foutenmarges onvermijdelijk is en het gezond verstand te gemakkelijk verdrinkt in de vloed van cijfers. Hier dus wellicht de oorzaak van de anders lastig verklaarbare nadruk die op de methode Halle is gevallen: zo simpel en het werkt toch.

Na het kwantitatieve behoefte-onderzoek komen in hoofdstuk V andere velden van woningmarkt-onderzoek aan de orde, nl. de keuze tussen hoog- en laagbouw en, niet helemaal los hiervan, het onderzoek naar woonvoldoening. Aan het eind komt dan langzamerhand duidelijker het centrale thema naar voren: de invloed van onderzoek op het beleid wordt steeds groter, maar invloed van het beleid op het onderzoek lijkt ook niet te ontkennen. Maar dat uit de bespreking van de onderzoeken weer blijkt dat juist onafhankelijk onderzoek het beleid kan waarschuwen wordt pas later aangegeven. Tenslotte geeft hoofdstuk VI een bespreking van het woningmarkt-onderzoek dat door de gemeenten onder druk van het rijk moet worden uitgevoerd en van de werkzaamheden van de commissie die al het bouwonderzoek moest inventariseren. Helaas lijkt verband met een „voorgaande analyse”, zoals in de titel van het hoofdstuk wordt beloofd, moeilijk te ontdekken, maar de laatste paragraaf maakt dat goed, want daar worden dan de hier al bij de desbetreffende hoofdstukken getrokken conclusies expliciet gemaakt.

Rest nog een latere toevoeging aan het boek waarbij weer uitgebreid „Halle” aan de orde komt en een duidelijke opsomming van de conclusies. De belangrijkste moge nog eens herhaald worden, nl. dat beleidsondersteunend onderzoek stellig van veel nut is, maar dat het toch zaak blijft een „waakhond” in leven te houden in de vorm van onafhankelijke instituten die kunnen blaffen wanneer het beleid in de fout gaat en daarbij zijn eigen onderzoek dreigt mee te sleuren.

Tot deze slotsom wordt inderdaad in de diverse hoofdstukken materiaal aangedragen. Echter meestal zodanig dat de bedoeling en het verband niet duidelijk overkomt en pas na herlezing de rode draad zichtbaar wordt. Stellig hangt dit samen met de onevenredige nadruk die de methode Halle ontvangt en die alleen vanuit de veronderstelling van nevenbedoelingen verklaarbaar is. Waarschijnlijk zou afzonderlijke uitwerking van dit thema, waarbij dan de vergelijking met naoorlogse benaderingen fundamenteeler had moeten zijn, tot een bevredigender geheel hebben geleid. Termen als „analyse” en „vergelijking”, die nu wel eens worden gebruikt zonder dat de lezer zich bewust is dat iets dergelijks ook plaatsvindt, zouden dan stellig beter kunnen uitkomen.

H. ten Hoeve

Sla er munt
uit.

Wie zei laatst tijdens de stafbespreking dat er "gericht" reclame gemaakt moest worden? Wie zei dat bij de mailing de portokosten zo tegen vielen? Nou dan. Er zijn toch zeker vaktijdschriften. Gerichter kan het niet. Voordeliger ook niet. Sla er munt uit. Adverteer in dit NOTU*-tijdschrift.

* Nederlandse Organisatie van Tijdschrift-Uitgevers

Voor de jonge zakenman
bieden wij ons bedrijf
ter overname aan,
redelijke en gemakkelijke
overname mogelijk.

Na telefonische afspraak

(010) 23.78.00

Met „ESB”
een beter
economisch-
politiek
inzicht

*het
landbouwschap*

het bedrijfsorgaan waarin samenwerken de organisaties van ondernemers en werknemers in de land- en tuinbouw heeft plaats voor een

jonge medewerker

op het secretariaat van de Commissie Veredelingslandbouw, welke zich bezighoudt met de belangenbehartiging van de varkenshouderij en de vleesvee- en schapenhouderij.

Sollicitaties binnen drie weken
te richten aan het
Algemeen Secretariaat van het
Landbouwschap,
Postbus 1816,
's-Gravenhage - 2077
onder vermelding in de
linkerbovenhoek
„Veredelingslandbouw”.

Naast praktische kennis in het bijzonder van de varkenshouderij is een goede uitdrukkingsvaardigheid in woord en geschrift gewenst.

Gedacht wordt aan gegadigden met een landbouweconomische en/of veeteeltkundige middelbare of academische opleiding met enige jaren ervaring in een soortgelijke functie.